

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԼԱՅԻՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ԲՈՎԱՆ ԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երես

ԽՐԲԱԳՐԱԿԱՆ

— Եկեղեցին եւ Իր Զաւակները .

289

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

— Յաղրուրեան Նշանը .

Տ. Վ. Ն. 292

— Հազարամեայ Վարդապետութիւնը . Զգոն Վրդ. Տէր Եանքեան 293

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵՐԱԿԱՆ

— Զրնեղեղը .

Թրգմ. Թ. Ե. Գ. 296

— Կարօս .

Արսէն Երկաթ 300

ՊԱՏՐԱԿԱՆ

— Պալարի Ս. Հրեշտակապետ Եկեղեցիին Սաացումը

եւ Վերաշինութիւնը .

Մկրտիչ Եպս. Աղաւունքի 301

— Ստեփանոս Սարմատեցի եւ Ստեփանոս Առնշեցի

Կարողիկոսներու Ժամանակագրութիւնը . Արշակ Արարչեան 305

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

— «Արայ Գեղեցիկ» .

Ն. Վ. Գ. 311

Հոռոմներու Պայքարը .

Խորհն Գաբրիէան 315

Ս. ԹԱԿՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ . — Մայր Աթոռը եւ Ընտել - Պատրիարքը . — Սրբ. Հերբերտ

Ստեփանի Նամակը . — Եկեղեցիի եւ Վարժարանի Համար Նուիրատուութիւն . —

Նուր Ժառ . Վարժարանին . — Բարեւաններու Յիշատակը . — Պաշտօնական 319

Ս Ի Ո Ն

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բոլոր երկիրներու համար՝ Սինի Տարեկան բաժնեգինն է
Անդ. Շէ՛ք 6 (Ամեր. Գալ. 1.50) կամ անոր համարժէքը
Նուստնայ կամ վեցսմանայ բաժանորդագրութիւն չկայ.
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION
Patriarcat Arménien
JÉRUSALEM — Palestine

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

ՄՇԱԿՆ ՈՒ ՎԱՐՁՔԸ

ՅՈՒԲԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ

ԱՄԵՆ. ԴՈՒՐԵԱՆ Տ. ԵՂԻԾԷ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ԵՐՈՒՍԱԴԵՍԻ

ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ԲԱԶԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ՅՈՒԲԵԼԵԱՆԻՆ

1879 — 1929

Զի մօտկն արժանի է վարձու իւրոյ
Ղուկաս Ժ. 7

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ
ԵՐՈՒՍԱԴԵՍ
1931

24 x 15 սմ. Երես Ը + 384
125 ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

ԳԻՆ 5 ՇԻԼԻՆ

ԿՐԵՄ ԹՈՒՂԹ, ԳԵՂԵՑԻԿ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻ
ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ (59 ԿԼԻՇԵՆԵՐ

Դիմել Տպարանի Տեսչութեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԻՐ ԶԱՒԱԿՆԵՐԸ

Աղանդներու և մոլորութեանց դէմ պայքարելու մէջ, և ուղղափառ քոյր Եկեղեցիներու հետ զործօն և արդիւնաւոր սիրալիր յարաբերութեանց մշակումին մէջ՝ մէկ կողմէն, և իր ներքին հոգևոր և վարչական զործունէութեան մէջ միւս կողմէն՝ չլատ վիճակ մը կը ցուցնէ Հյց. Ուղ. Եկեղեցին։ Ժամանակին պահանջները դիմադրաւելու և զանոնք լիովին զոհացնելու տեսակէտով յաճախ կը տկարանայ ան, մասնաւորապէս պէտք եղած աստիճանով ներքին կենսութեան մը ի յայտ բերել չկարենալուն պատճառով։

Իր հիմնական պարտականութեանց նկատմամբ Հյց. Եկեղեցւոյ այժմեան կեցուածքին անբաւականութեան այս երևոյթը վերլուծելով՝ արտաքին— տնտեսական և քաղաքական —, և ներքին—հոգեբանական և իմացական — այնքան պատճառներ պիտի գտնէինք՝ որ մեզ պիտի նետէր դարձեալ ասկէ անկէ յաճախ այնքան խեղաթիւրուած բարեկարգութեան կարևոր հարցին վրայ։

Այս անգամ կը վերցնենք կէտ մը միայն, որուն անդրադարձումներ եղան «Փարոս»ի և «Հրեղէն Սիւն»ի մէջ, իրաւամբ շեշտելով խնդրոյն աւագ կարևորութիւնը։

Եկեղեցւոյ այսպէս կոչուած «անդամակցութեան» խնդիրն է այն։

Իբրեւ Աւետարանի դատին շահուելուն համար զինւորեալ բանակ մը, որ ճակատելու կը դիմէ Սատանայի եւ աշխարհի Չարին դէմ, Եկեղեցին պէտք է անհրաժեշտաբար զիտնայ եւ որոշապէս զիտակցի թէ որո՞նք իրեն հետ են, եւ որո՞նք հակառակ (հմտ. Ղկ. ԺԱ, 22)։ Որո՞նք են իր զաւակներն ու զինւորները, որոնց սիրոյն եւ հաւատարմութեան վրայ կրնայ վստահիլ։ Յիմարական չէ՞ երեւակայել յաղթութիւն մը, որ դասալիքներէ, անտարբերներէ և դաւաճանողներէ կազմուած զուռլի մը կողմէ շահուած ըլլայ։

Որո՞նք են մեղի հետ, Եկեղեցւոյ զաւակները, որոնք ընտանիքին մէջ անդամի իրաւունք ունին։

Անտարակոյս Եկեղեցւոյ որդեգիրները կամ անդամներն են ամէն անոնք՝ որոնք Մկրտութեան Ս. Աւագանէն վերստին ծնած են։ Բայց անո՞նք՝ որոնք այդ լուացումէն, օծումէն ու հաղորդութենէն ետք յայտնապէս մասն և բաժին չունին Եկեղեցւոյ, Քրիստոսի կեանքին մէջ. ասո՞նք ինչ։

Կը հետևի յայտնապէս՝ թէ մկրտութեան մկրտողին տուած անդամական իրաւունքը վերապահութեամբ եղած տըւելութիւն մըն է միայն: Զուրով, Հոգիով ու Մարմին և Արիւնով եղած մկրտութիւնը, այսինքն բուն Մկրտութեան, Դրոշմի և Հաղորդութեան երեք Ս. Խորհուրդներուն ընդունելութեամբ Եկեղեցւոյ անդամակցութեան ակօր երկու երես ունի. անիկա մէկ կողմէն Աստուծոյ սիրոյն եւ Հնորհքին եւ միւս կողմէն մարդուն պատրաստակամութեան եւ ընդունակութեան հանդիպումով և համաձայնութեամբը միայն հնարաւոր եղած իրողութիւն մըն է, ինչպէս վերեւ յիշուած թերթերէն երկրորդին թիւ 6-ի խմբագրականը յստակօրէն կը ցուցնէր:

Այդ հանդիպումն ու համաձայնութիւնը ա՛յն ատեն տեղի կունենայ՝ երբ ընդունակ հոգ պատրաստուի Աւետարանի սերմին՝ եւ դէպի Քրիստոս դարձը կատարուի, որով և Եկեղեցւոյ անդամակցութիւնը կ'իրականանայ:

Այս դարձին մասին շատեր հիմնովին սխալ գաղափար մ'ունին և կը կապեն զայն կարճ տևողութեան մը, վայրկեաններու մէջ սահմանափակուած ժամանակի մը հետ: «Եթէ այսինչ օր այսինչ ժամուն զԱստուած զգացիր՝ ուրեմն մկրտուեցար և Եկեղեցւոյ մէջ մտար», կը մտածեն անոնք:

Ո՛րքան նեղ եւ միակողմանի սակայն: Եթէ Աստուծոյ զօրութիւնն ու Հնորհքը փոխանակ «սաստիկ հողմոյ նման յանկարծահաս» ըլլալու զեփիւռի նման աստիճանաբար ներգործէ: Բազմաթիւ չե՞ն անոնք, պատուական քրիստոնեաներ և Եկեղեցւոյ հաւատարմ զաւակներ՝ որոնց դարձը փոխանակ վայրկեաններու՝ օրեր, ամիսներ կամ տարիներ տևած է: Եւ ապահովաբար յաճախ դանդաղ և աստիճանական դարձ մը աւելի հաստատմատ է: Զէ. դարձը որոշ ժամանակակէտի մը հետ կապուած չէ. զի «Աստուած հոգին չափով չի տար»: Եւ ճիշդ այս պատճառաւ օգուտ չունի մկրտութեան խորհուրդը կեանքին որոշ մէկ տարիքին հետ կապելը: Եւ ի վերջոյ տարիքի նախընտրութեան բոլոր ձևերուն մէջ Հյց. Եկեղեցւոյնն է լաւագոյնը և ճշտագոյնը:

Հաւատացեալին մէջ արթնցած Հոգին, սակայն, որպէս զի Աւետարանի և Տիրոջ նպատակին ծառայէ՝ պէտք է տարրանայ Եկեղեցւոյ հոգիին հետ, վասն զի քրիստոնէութիւնը, ինչպէս յաճախ շեշտած ենք՝ ընկերային հաստոյթ մըն է:

Բայց ո՞րն է այն Եկեղեցին՝ որուն հոգիին հետ պէտք է տարրանայ մերինը: — Ահաւասիկ լաւագոյն սահման մը, որ Ուղղափառ Որթողոս Եկեղեցիէն է: «Եկեղեցին յասուածուս հաստեալ ժողով (միաբանութիւն) մըն է մարդոց, որոնք միացած են Ուղղափառ Հաւատով, Ասուծոյ Օրէնքով, Նուիրապետութեամբ եւ Սուրբ Խորհուրդներով:»

Կը տեսնուին չորս հիմքեր՝ որոնցմէ ունէ մէկուն զանցառութեամբը հաւատացեալը ինքնին դուրս ելած կ'ըլլայ Եկեղեցիէն: Այս չորս հիմքերը կը համապատասխանեն ըստ կարգի մարդուն մտաւոր, բարոյական, ընկերային եւ հոգեւոր պարտականութեանց, մօտաւորապէս, որոնք միւս կողմէն՝ Եկեղեցւոյն իրաւունքը կը կազմեն:

— Փակագծի մէջ: Բարեպաշտ յօգուածագիր մը կոչում ընելով Օրմանեանէն՝ կ'ըսէ թէ Նիկիական Հանգանակն է նուազագոյն պայմանը՝ Ուղ. Եկեղեցւոյ անդամակցութեան: — Այո՛, բայց դաւանանքի մարզին մէջ միայն: Արդէն Հանգանակն ալ կ'ենթադրէ բարոյական սրբութեան, խորհուրդներ

րու մասնակցութեան եւ նուիրապետութեան (որուն մէջ նաեւ քահանայութեան) պայմանները :

Ոմանք կ'առաջարկեն Եկեղեցւոյ անդամակցութիւնը որոշելու համար՝ անդամագրութիւն: Անտեղի է այս: Ընտանիքի մը մէջ անդամագրութիւն ծիծաղելի պիտի ըլլար: Եկեղեցին ուղղափառ քրիստոնեաներու ընտանիքն է: Ընտանիքին հայրերը, հովիւները պէտք է զիտնան թէ որո՞նք ընտանիքէն են եւ որոնք չեն: Հարազատները պէտք է ընդունին ընդ յարկաւ, եւ օտարները պէտք է նկատեն դուրս իրենցմէ: Եւ տեւական ու լուրջ յորդորներէ ետքն ալ իրենց որդիութիւնը ուրացողները պէտք է նկատուին իբրեւ հեթանոսներ՝ հաւատարիմներու կողմէ, մինչեւ անոնց դարձը (հմտ. Մտթ. ԺԼ. 17): Այդպիսիները, ի պահանջել հարկին, Եկեղեցւոյ բեմէն ծանուցումով պէտք է կարճ կամ երկար ժամանակով զրկուին Եկեղեցւոյ հաղորդութենէն: Եւ այդ հեթանոսներու հետ՝ ո՛չ մէկ նկատում պէտք է կապէ հաւատացեալը: Այսպէս միայն կարելի է Եկեղեցիին կազմը մաքրել և անոր կեանքը բնականոն ճամբու մէջ մտցնել: Պայմանադրական ձեւեր, այս մարզին մէջ, չեն կրնար կացութիւնը փրկել:

Եւ պարտականութեան համեմատաբար մեծագոյն բաժինը կ'իյնայ դարձեալ հոգեւոր առաջնորդներու եւ բժիշկներու վրայ, միշտ զործակցութեամբը հօտին:

Ծայրայեղ աշարլըութիւն պէտք է զանազանելու համար մակադեալները և մոլորեալները և զայլերը: Առաջինները խնամել, երկրորդները դարձնել, վերջինները հալածել:

Մասնաւորապէս խնամք պէտք է տարուի եւ հոգածութիւն չինայուի Եկեղեցւոյ զաւակները Ս. Սեղանին մօտեցնելու գիտակցաբար՝ մասնաւոր և առանձնական խոստովանանքէ և յանցանքին համապատասխան ապաշխարանքէ մը ետք: Պէտք է բացորոշապէս ըսուի՝ որ մէկը բաժին չունի Եկեղեցիին մէջ՝ մինչև որ գէթ տարին մէկ անգամ չհաղորդուի, ամէն կիրակի Եկեղեցի չյաճախէ, Ս. Աւետարանի և Եկեղեցւոյ հայրերու բարոյական պատուէրները չպահէ, Ս. Խորհուրդներու երկիւղածութեամբ չմօտենայ, և վերջապէս միամիտ սրտով և անկեղծաւոր հաւատով չյց. Ուղ. Ս. Եկեղեցւոյ Հաւատամբը չդաւանի, ամէն հանդիսաւոր առիթներով, ինչպէս Ս. Պատարագի ժամանակ եւ ուրիշ առիթներ:

Ինչ որ ըսինք՝ տարածուն յօդուած մ'ըլլալէ աւելի՝ յօդուածներու ծրագիր մըն էր: Իւրաքանչիւր կէտ առանձին ընդլայնումի պէտք ունի:

Բայց իրրեւ համադրութիւն՝ այս անգամ այսչափ թող ըսած ըլլանք:

Տ. Վ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԱՂԹՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԸ

Գիտէ՛ ամէն ոք՝ թէ խաչը գերազանցօրէն նշանն է տառապանքի. խորհրդանշիչը՝ այս կեանքի մէջ մեր գլխուն եկած վշտերու և տառապանքներու ամբողջութեան:

Ըստ այսմ՝ ամէն մարդ խաչ մ'ունի իր ուսին՝ «արցունքի այս հովիտէն» անցքի պահուն, որուն վրայ յաճախ շատեր իրենց յոգնարեկ թեւերը կը տարածեն ցաւատանջ հանգրուանի մը վրայ:

Այս տուժմով լով՝ ոչինչ կ'արժէ խաչ մը, և յաւէտ կը մնայ «գործարանը մահուան», և երբեմն փայտն անարգութեան. յայտարարը արհամարհելի և անարգ տառապանքի: Վասնզի ցաւը ըստ ինքեան, ինքն իր սիրոյն, ո՛չ մէկ ատեն յանձնարարելի է մարդոց, կամ մինչև իսկ հանդուրժելի:

Սուսափեցէ՛ք տառապանքէ, երբ մի՛այն տառապանք է այն:

Քրիստոս երանութեան և ուրախութեան Աւետարանը տուաւ մեզի: Եղովութեան պատմութեան մէջ մարդկային բնազդը երջանկութիւն և հաճոյք հետապնդած է միշտ: Համուռներու (մասսա) կենցաղական ձկտումին կեդրոնական ջիղը կը կազմէ այսօր վայելքի տենչը:

— Հապա ի՞նչ է ի՞նչ, որ Գողգոթայի վրայ բարձրացաւ: Ի՞նչպէս Գողգոթան «մահուան զործիքին», տառապանքի նշանին էութիւնը յեղովութեանց: Եւ յեղովութեանց:

— Խաչը «յաղթութեան նշանն» է, «լուսածին նիշն» է, է «կառուցող կենացն ամենից»:

Ի՞նչպէս: Այդ բառերը, որոնց վարժուած են ժամերգուններու բերանները և ունկնդիրներու ականջները, կեանքէ և ներգործութենէ դատարկուած խօսքեր չեն միթէ: Անոնք ըսուելու և լսուելու չեն միթէ անոր համար միայն որ ըսուած և լսուած են ասկէ առաջ, հի՛ն բարի նախահայրերու կողմէ:

Վերջին հարցումները տգէտի խօսքեր

են. ընթերցող, անոնց վրայէն անցիր: Բայց կ'անդ առ «ինչպէս»-ին վրայ: Ի՞նչպէս և ուրիշ՝ ուր խաչը յաղթութեան նշանն կ'ըլլայ, կ'ըլլայ լուսածին նիշ՝ ամենուն կեանքերը կառուցող:

Հոս կ'ըսնքի մեծ խնդիրին լոյսի կոճակը կը փնտռես: Բե՛ր մատդ և զի՛ր անոր վրայ:

Պասկալ կ'ըսէ եղբւր. «մարդն անհունօրէն կը գերազանցէ զմարդ» (L'homme passe infiniment l'homme.): Արդարեւ մարդուն մէջ մարդէն աւելի բան մը կայ: Երևութապէս պարագոկս մըն է այս, և աւելի ըլլալով՝ կը թուի նաև թէ հակասական է: Բայց խորքով՝ իմաստասիրական մեծագոյն ճշմարտութիւնը կը պարունակէ և արդի մտածողութեան առաջաւոր հարցերէն մին է:

Մարդ տուեալ մը չէ. անոր ապագան սոսկ այսօրէն և անցեալէն կազմուած մեքենական համադրութիւն մը չէ: Ստեղծեալ, արարած է ան, որուն ստեղծումը կը շարունակէ յաւէտ: Երկրագնդումի իրողութեան, զորս ոչ ոք կ'ուրանայ՝ ուղղակի հետեւութիւնն է ասիկա: Մարդը շարունակարար բան մը աւելի է ինքն իրմէն. բան մը աւելի կ'ընէ: Երեսու ալ արդէն պահանջեց այդ աւելին:

Այս աւելին, այս վերելքին աղբիւրն ու սկիզբը Աստուծմէ է, Աստուած է: Եւ Աստուած սէր է:

Եւ Աստուծոյ պահանջած կեանքը, սիրոյ կեանքը, աւելի կեանքը արգելիչ ու ժերու և իրականութիւններու դէմ պայքարով միայն հնարաւոր է: Այդ պայքարը խայն է: Խաչը Աստուծոյ և կատարելութեան երթալու կերպ մըն է. չարը յաղթահարելու կերպ մը և միջոց մըն. միա՛կ միջոցը որով կարելի կ'ըլլայ մեզի հաղորդակից ըլլալ Աստուծոյ կեանքին, կամ Պասկալի բռնով՝ մենք զմեզ գերազանցել:

Քրիստոս, Քրիստոնէութիւն և քրիստոնեաներ յաղթեցին խաչով, աղբիւրան խաչով: Եւ բոլոր լուսագոյն մարդիկը, որոնք անհրաժեշտարար քրիստոնեաներ պէտք է ըլլան, խաչով միայն պիտի ապրին ու յաղթեն:

Այսպէս՝ խաչն է նշանը յաղթութեան և ամենուն կեանքը կառուցող լուսածին նիշը:

Տ. Վ. Ն.

ՀԱՋԱՐԱՍԵԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Նախորդ յօդուածին ընթերցումէն կը հետեւի որ՝

ա. Հազարամեայ վարդապետութեան գաղափարը զուտ քրիստոնէական չէ, զի փրկչի ծնունդէն առաջ գոյութիւն ունէր ան հրէից և ուրիշ ազգերու մէջ:

բ. Քրիստոնէական ուղղափառ ուսուցումներուն չի համապատասխաներ ան:

գ. Հրէութենէ դարձող աղանդաւորները ներմուծեցին զայն եկեղեցւոյն անդամներէն ոմանց մէջ թերևս իբր միաթարութեան, քաջալերանքի, քրիստոնէական հռատաքին մէջ արիանալու և զայն ի զին իրենց արեան պաշտպանելու ազգակ մը, և այլն:

Ներկայիս նպատակ ունինք գաղափար մը տալ Հազարամեային մղում տուող ամէնէն ականաւոր դէմքերուն և Հազարամեայ վարդապետութեան վերաբերմամբ եկեղեցւոյ հին հայրերու միջև յառաջ եկած շարժումին շուրջ:

Բ

Երեք եղած են Հազարամեայ վարդապետութեան առաւելագէտ զարկ տուող անձերը: Կերինթոս, Պապրաս, և Նեպոս: Ասոնց ուսուցումին համակիր ուրիշներու ալ պիտի հանդիպինք դեռ. բայց կանխենք զիտեղ տալու որ ասոնք այս մարդին մէջ չեն ունեցած այն գերն ունշանակութիւնը զոր ունեցան մեր յանձնաւոր շա՛ւիղէրը, որոնց մասին գաղափար մը տալու համար հոս կու տանք սա ամփոփ տեղեկութիւնները:

Կերինթոս Անտիոք ծնած և Աղեքսանդրիա ուսած և հրէութենէ քրիստոնէութեան դարձած աղանդաւոր մըն էր: Ինքն է «Հազարամեայ»ի ամենէն ջերմ հաւատացողը, մշակողը և ուսուցանողը: Ասոր համար ալ Հազարամեանք իր անունով կոչուած են Կերինթացի: Հազարամեայէ զատ վարդապետական զարտուղի ուրիշ հայկացիներ ալ ունէր: Բուռն հակառակորդ մըն էր Ս. Պօղոս Առաքեալին. բնաւ չէր ուզեր հանդուրժել հեթանոսները շահելու համար եկեղեցւոյ ըրած թոյլտուութեանց՝

արարողական խնդիրներու մէջ. որի իրոն կ'աշխատէր թլփատութիւնն ու շաւաթը սուրբ պահելու և նման հրէական սովորութիւնները ամէն գինով ներմուծել կամ պահպանել քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ:

Կերինթոսի անձին ու ըմբռնումներու մասին ընթերցողները աւելի ևս լուսաբանելու համար ի դէպ կը համարինք քաղուածքներ ընել Եւսեբիոսի «Պատմութիւն եկեղեցւոյ» հոյակապ երկէն:

— «... այլոյ իրիք աղանդոյ գլուխ և առաջնորդ կացեալ Կերինթոս ընկալաք: Զայսմանէ Պայրոս (Բ. դար) ... գրէ այսպէս. Նա եւ Կերինթոս, այն որ ի ձեռն Յայտնութեան՝ որպէս մեծի Առաքելոյն եղելոյ, հրաշապատումս ստեղծանէր զանձնէն՝ իբրեւ ի հրեշտակաց ուսեալ, եթէ յետ յարութեան լինելոց է թագաւորութիւն Քրիստոսի ի վերայ երկրի, և դարձեալ, թէ մարդիկ որ յերուսաղէմ գտանիցին, ըստ մարմնոյ ցանկութեան եւ ըստ հետութեան վայելեսցեն կեանս: Եւ զի թշնամի էր նա զրոյց Աստուծոյ, զթիւ հազար ամաց ի տօնս հարսանաց անցուցանել ասէր, որով և զանախորձսն կամէր մուրեցուցանել: Իսկ Դիոնեսիոս՝ ... յերկրորդ զիրս իւր Խոստմանցն կամ Աւետեաց ... ասէ. որ (Կերինթոս) առաջնորդն եղև աղանդոյն, որ ի նորա անուն Կերինթացիք կոչեցան, կամեցաւ մակագրել զիւր ստեղծուածս մտաց յանուն արժանահաւատ (*). քանզի այս էր ուսումն վարդապետութեան նորա՝ եթէ ի վերայ երկրի լինելոց է թագաւորութիւն Քրիստոսի, որում եւ ինքն ցանկայր, զի մարմնասէր յոյժ եւ ամենեւին իսկ մարմնաւոր լեալ եւ ի նոյնս երազանայր, և ի յագուրդ պորտոյն, եւ որ զպորտովն են՝ յղփանայր, կերակրովք, ըմպելեօք եւ հարսանեօք. եւ զի սովոր էր պատրուակեալ բարեքել տօնիւքն, զոհիւք եւ զենելեօք: ... Իսկ Երանոս ... պատմութիւն արժանի անմոռաց յիշատակի աւանդէ ... իբրեւ ի տուութիւնէ Պօղիկարպոսի, եթէ՝ նմուտ երբեմն առաքեալն Յովհաննէս ի բաղանիս առ ի լուանալ, բայց իբրեւ գիտաց եթէ ի ներքս անդ է Կերինթոս՝ ոստեաւ ի տեղ-

(*) Հմմտ. անդ Դպր. Է. Գլ. Իե. Խ. մասը:

ւոջէ իւրմէ եւ փախեալ ի դուրս. զի ոչ համբեր նա կալ ընդ յարկան՝ յորում էր հերետիկոսական։ Ի նոյն յորդորեալ եւ զիւրսն. Փախիցուք, ասէր, գուցէ փլանիցին բաղանիքս, զի ի սմա է Կերինթոս թշնամին ճշմարտութեան։ [Ընդդէմ հերձուածողաց]։ (Պատմ. եկ. Դպրութիւն Գ. Գլ. ԻԲ.)

Հաղարամեայի ամէնէն նշանաւոր օվարդապետի մասին եթէ ուրիշ բան չը զիտնայինք իսկ, թերեւ Յովհաննէսի Կերինթոսի ներկայութեան պատճառաւ բաղնիքէն փախած ըլլալու գրեւորքն իսկ՝ բաւական իրաւունք պիտի տար մեզ վերապահութեամբ ու կասկածանքով վերաբերուելու իր ուսուցմունքին հանդէպ։

Այլևս պէտք մը չենք տեսներ դուրսէն ծանօթութիւններ տալ միւս երկուքի՝ Հիւրապոլսոյ եպս. Պապիասի (Գ. դար) եւ Նեպոսի (Գ. դար) մասին. քանի որ ըստ ինքեան բովանդակւից են Եւսեբիոսի աշնոյց նուիրած գլուխներէն մեր նիւթին վերաբերող սա տողերը զորս կը քաղենք։

«Այն այս գրիչ Պապիաս յաւելու իբրեւ յանդիւր աւանդութենէ ընկալեալ առակս ինչ օտարոտիս եւ վարդապետութիւնս այլանմանս Փրկչին մերոյ, մինչև առասպելականս անգամ. ընդ որս եւ Հաղարամեայ, պսաց, թէ լինելոց է յետ յարութեանն ի մեռելոց արքայութիւն Քրիստոսի ի վերայ երկրի մարմնապէս»։ Եւ անմիջապէս կ'աւելցնէ. «Եւ չարաչար իմանալոյ զբանս Առաքելոցն եւ յառակս օրինակաց նոցա ոչ քաջիկ հայեցեալ եւ ոչ խորհրդական բանից նոցին խելամուտ, զայսպիսի կարծիս Պապեայ համարիմ։ Զի նուազամիտ ոք էր սա, զոր եւ բանից անտի նորո մարթ է ի վերայ հասանել։ Բայց սակայն բազմաց մանկանց Եկեղեցոյ զկնի իւր եղև պատճառք մոլորութեան կարծեացս, զի ի հնութիւն անդր առնն հայէին, որպէս եւ Երանոսի, եւ կամ թէ այլ ոք հեղինակ կարծեացս գտաւ՝ չունիմ ասել»։ (Եւսեբիոս Պատմ. եկեղ. Դպր. Գ. Գլ. ԼԹ)։

«... Նեպոս ոմն եպիսկոպոս յեղիպոս» որ հրէաբար իմանալով զաւետիս աստուածեղէն զրոցն առ սուրբս, Հաղարամեան իմն մարմնաւոր փափկութիւնս զնէր ի վերայ երկրի, եւ զսոյն զայս կարծիս ի Յայտնութենէն Յովհաննէս համարէր հաստատել»։ (Անդ. Դպ. Ը. Գլ. ԻԴ)։

Գ

Թէ հին դարերուն Հաղարամեայ վարդապետութիւնը ո՞ր աստիճան տարածուած էր ժողովուրդի հասարակ խաւերուն մէջ, ատիկա ճշգրիտ չտա դժուար է. իսկ հաւատացեալները առաջնորդող զասակարգին մէջ անոր գրաւած տեղին համար, զրական հաւաստում մը ընելու համար վարանելու տեղի չկայ, քանի որ Հաղարամեաններու վերոյիշեալ երեք գլխաւորներուն խմբակը ստուարանայ նոյն սկզբունքներն որդեգրող ու քարոզող ուրիշ երեւելի անձնուր եւ գրութիւններու յաւելումով։ Յուստինոս, Իրենիոս, Տերտուլիանոս, Բառնաբասին վերագրուած թուղթին հեղինակը՝ Քրիստոնէական Սիրիլլաներէն մաս մը, վարդապետութիւն ԺԲ. Առաքելոց, ևն., աւելի կամ նուազ մանրամասնութիւններով կ'ափսոսեցնեն Հաղարամեայի եւ կը նկարագրեն զայն։ Յուստինոս կ'ըսէ եղեր թէ Հաղարամեան հաւատքն է բոլոր ուղղափառ քրիստոնեաներուն, (Dial. contra Tryph. 80-1), թէ ինք կը ճանչնայ զայն չընդունողներն ալ, բայց զարձեւող ուղղափառ վարդապետութեան մաս կը համարի զայն, եւ կ'ընդունի Հաղարամեայի հոմեմատ յարութիւն մը. Երուսաղէմի ընդարձակումը, անոր Մեսիական թագաւորութեան մայրաքաղաք լինելը եւ այն բոլոր գրաւիչ ու պատրողական խոստումները, որ իբր թէ պիտի կատարուէին Հաղարամեայի միջոցին։ Իրենիոս, որ աշխարհի վախճանի մասին իր ունեցած ըմբռնումներով Հաղարամեան է, այնպէս մը կը նկարագրէ նոր Երուսաղէմը, որ իբր թէ հիմէն պիտի վերականգնի սուտակ եւ չափիւղայ քարերով, իր պատնէշները պիտի ըլլան բերեղեայ. իսկ որթատունկի մասին Պապիասի յիշատակութեան մէջ գտնուած թիւերը տասնական անգամ բազմապատկուած կը ներկայացնէ, ըսելով թէ. «Օր պիտի գայ որ անանկ որթատունկեր պիտի բուսնին որ անոնցմէ իւրաքանչիւրը ունենայ 10,000 ճիւղ, մէն մի ճիւղ՝ 10,000 բարունակ, եւայլն. եւ երբ սուրբերէն մէկը բռնէ այդ ողկոյղներէն մին՝ ուրիշ մը իր քովէն պիտի պոսայ. եւ աւելի աղէկ եմ, զիս ա՛ռ եւ օրհնէ՛ Տէրը»։

Տերտուլիանոս ալ կը հաւատար թէ

դժոխքի մէջ ուր իջաւ Տէրը, չարերն ու բարիները կը սպասեն յարութեան: Մարտիրոսներուն ու սուրբերուն տեղը հոն աւանձինն է ու աւելի բարձր. կը հաւատար նաեւ թէ տեղի պիտի ունենայ Գրիստոսի Հաղարամեայ թագաւորութիւն մը, բայց ան զերծ պիտի ըլլայ բոլորովին զգայական հրէական յատկանիշերէ: Ինք կը խորհրդածէ միջակայ վիճակի մասին, ուր պիտի ըմբոշխնուին հոգեւոր օրհնութիւններ: Խօսելով դժոխքի մասին՝ զայն կ'որակէ իբր «յաւիտենական հուրին գանձատունը», որ երկրին խորքը կը գտնուի և ակն ու աղբիւրն է լեռներու բերաններէն ժայթքող բոցերուն, ծուխերուն և լաւաներուն:

Տերաւորիտնոսի պէս, Հաղարամեային հոգեւոր նկարագիր մը կ'ընծայէ նաեւ Բառնաբասի թուղթին (75-130 Յ. Տ.) հեղինակը, որ խօսելով շարաթը սուրբ պահելու մասին, կը բազմաթէ Ծննդ. Բ² և Սաղ. Ի 2^Թ՝ համարները ու սապէս կը մեկնէ. «Տէրը վեց հաղարտարիւն — հաշուելով աշխարհի ստեղծագործութենէն — վերջ պիտի տայ ամէն բանի. «Եւ հանգեաւ յաւուրն եօթներորդին ալ կը նշանակէ թէ երբ Որդին գայ եւ կործանէ անօրէնները եւ դատէ անաստեւածները ու փոփոխէ արեւը, լուսինն ու

աստղերը, անկէ ետք կը սկսի Շարաթը (իմա՝ եօթներորդ հաղարամեակը) յորում հանգիստ տալով ամէն բանի՝ պիտի զնէ սկիզբն Ը. օրուան, որ սկիզբն է ուրիշ աշխարհի մը, վերջին Հաղարամեային: (The Epistle of Barnabas, text. for students, No. 14a):

Փ. դարու կէսէն սկսեալ Արեւմտեան եկեղեցւոյ հայրերը, մասամբ մը տնուղղակի, փոքր ինչ ոյժ տուին Հաղարամեայ վարդապետութեան: Այոնք կը նկատէին թէ ան կրնայ նպաստ մը բերել իրենց՝ Ս. Աւետարանի բարոյականը ժողովուրդին մէջ տարրացնելու համար: Արդէն չափով մը իրենց հայրերէն ոմանք ալ, Իրենիոս, Հիպպոլիտոս, Տերտուղիանոս, Էայլն, կը հաւատային Հաղարամեային, սա պատճառաւ որ՝ ան օտար չէր եկեղեցւոյ աւանդութեան, ու աղընչութիւն չունէր Մարկիոնի և Գնոստիկեանց վարդապետութեանց հետ: Կոմմոդիանոս, Վիկտորինոս, Պետտապենսիս, Լակտանտիոս, եւ Սուլպիկիոս Սեւերոս առհասարակ հրէական ու քրիստոնէական Սիրիլլաներուն մօտէն հետեւած ըլլալով ջնքմ Հաղարամեաններ էին և ասոնցմէ մին՝ Վիկտորինոս յատուկ մեկնութիւն մըն ալ զրած է Յայտնութեան զիրքին վրայ:

29-ՈՆ ՎՐԴ. ՏԷՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Ի Ա Զ Ը

Թէ պաշտօնի րափն ունենա՞

Տերն զոյգ մը քեւ քեզի կուսայ,

Որպէսզի Իր Ուժը անհաս

Սաւառնացնէ երկրի վրայ:

Թէ ճեսիկներ ունենա դուն՝

Յայնուրիսն մ'ալ քեզի կուսայ,

Որպէսզի Ի՛ր Կամբը աբաւն

Հանգիսացնէ երկրի վրայ:

Թէ բարձունքէ մ'իստիս իր հետ՝

Ինք քեզի շէ՛ւտ մը կուսայ,

Որպէսզի Իր Խօսքը յաւէ

Արձագանգէ երկրի վրայ:

Թէ վերացած յառիս իրեն՝

Հո՛ւր լեզու մ'ալ քեզի կուսայ,

Որպէսզի Իր Կայծը վերէն

Սանցընէ երկրի վրայ:

Եթէ մըսնէս իր ամպին մէջ՝

Ինք քեզի շանք մը կուսայ,

Որպէսզի Իր Վերժը անէջ

Փայլասակէ երկրի վրայ:

1905

Արսաւարած ՍՐԻՆԳԻՆ

Իսկ իր լոյսին քէ երբս մօտ

Ինք քեզի ջան մը կուսայ,

Որպէսզի Իր Փառնն անաղօտ

Վարդավառէ երկրի վրայ:

Եթէ նեւուիս իր զիրկն անաւ՝

Ինք քեզի երգ մը կուսայ,

Որպէսզի Իր Շնորհն երկնայու

Թըրքացընէ երկրի վրայ:

Թէ համբարուիս հետ իր վերին՝

Ինք քեզի կեանք մը կուսայ,

Որպէսզի Իր Շունչը անգին

Ոգեւորէ երկրի վրայ:

Իսկ քէ քաղաւի իր շուրջն շակ՝

Ինք քեզի շող մը կուսայ,

Ոչինչին դէմ յոյսին անփակ

Ճառագայթը երկրի վրայ:

Ու այդ Ուժը, այդ Կամբն ու Խօսք,

Այդ Կայծն ու Վերժ, այդ Փառքը սոսկ,

Այդ Շնորհն ու Շունչ, այդ Յոյսն համայն

Քեզի սրբաւած ԽԱՉՆ է միայն:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԳԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Զ Ր Ն Ե Ղ Ե Ղ Ը

Բ.

Կը մոռնչէին բոլոր հովերը, եւ լեռները սարսեցան.
Գետերուն կանգ առած ջուրերը դարձան ես,
Ու աւելի վեր ելան քան հորիզոնին բարձունքը մութ,
Աստուածասաս վրէժի գործիքը անսահման՝
Ովկիանոսն երեւեցաւ: Մըրրկազայր եւ մեծապանծ,
Քրեւելով հետը անտառներն, զերդ խոս ու խին,
Գրաւելով գոգն ողողուած դաշտագետներն,
Իբր յաղթական կը պատի խոր ամային մէջ,
Առբերելով հետն, իբր աւար յաղթանակի,
Խեղդարկուած քաղաքներու կըսորումները անձանայ,
Եւ հոն իսկոյն, իր անին մէջ ալ հանդարտած,
Պահ մը կեցած աշխատանքին մէջ կարծես ես,
Խառնամառնել կ'ուզէ, եւ իր ծրփանքներուն մէջ խորակել
Անդամներն, զորս հանած կորցած էր աշխարհի մեռած մարմինէն.
Այն ասեմն է որ անծանօթ հիւրեր յանկարծ
Օտարական ասիւրուն վրայ տեսնուեցան.
Մայրին մինչեւ հիւսիս եկաւ՝ ջաղխել ուռին.
Խրդողուած արջերը. բեւեռի սառոյցներուն վրայ ծրփանուտ,
Զարնուեցան Նեղուցի մօտ քնացող փողին.
Ու հիւաղն այն, զոր կիսով չափ վեր կ'առնուր ջուրն,
Սահմրակեցաւ ջախջախելով, անոր դէմ իր կրօնին մէջ,
Կոհակ մ' ոյր մէջ կը լողային վագր ու վիթեր:)
Ի զուր լայնէի կոհակներուն առաջիններն եւ մղելով,
Անոր պատիւնը շրջադարձ փոքրոց ծառերն սրմալինեաց:
Անոնց պէս ինքն ալ գլորեցաւ դաշտերուն մէջը տօթակէզ,
Աւաղելով իր եղէգներն ու աւազները անջրդի,
Իր բարձրուղէ պամպուկներուն անկողինը նապուկ, կանաչ,
Ու մինչեւ հովը բոցանուտ, անապատին խորքէն շրջող:

Ամէն կարգի արարածոց զարհուրանքին մէջ ընդհանուր,
Ամենադուժ վայրագն անգամ իր բրնուքիւնը կը մոռնար.
Կենդանիք սիրտ չէին ընեն ոչ սողալու, ոչ վագրիւ.
Իւրաքանչիւրն համակերպած էր մեռնելու համար պառկիլ:
Ի զուր երկինք բրնուցնելով ջուրն՝ իր ժայռերուն վրայ եկած,
Արծիւք վար ինկաւ օդէն, ամպրոպներէն տարածեծուած,
Շրտաւեցուց վսանգը բոլոր արարածները դողողջուն:
Մարդը միայն իր արիւնտ ծագիւրներուն էր անձնասուր:

Սակաւաթիւ հոյլ մը նաւեր, իրարու դէմ պատերազմող,
 Երկրի մնացած մասին վրայ կը կրողութիւն դեռ ընդ երկար.
 Բայց մինչ անոնք կը կրողութիւն, ալիքներն՝ միշտ աւելի խիս,
 Կը ջընջէին անոնց աչիւն այդ ընկլուզուած մընացորդներն:
 Ալիքներէն ալ աւելի անեղ ոտիս մը այն ասեմ
 Եկաւ ամէն տեղ վերջացնել ա՛լ պարտութիւնը աշխարհի:
 Քաղցը բոլոր սիրտերէն դուրս վանեց կիրքերն.

Եղկելիներն, իրենց մեռած սերունդէն վերջ դեռ կենդանի,
 Զուներէն այլ ինչ բայց խորհուրդ մը լոկ, ճանջանք զարհուրելի,

Մահուան մերձիկն, անգերեզման մահը ինքնին:
 Տեսնուեցաւ կուրի մը մէջ, ծովէ ի ծով հալածական,
 Սովամահ աչիւր հրգօրի մը՝ զրկարի մը զրկուած.
 Կիներ, որոնք բընութիւնը կ'անգոսնէին մեծակական,
 Հակասագրէն կը հայցէին իրենց հարակը մարդկային.
 Անասուածը, անաբեկած Աստուծոյ մեծ յաղթանակէն,
 Օրուան մը կեանքը կը ծրծրէր մահուկի մը երակներէն.
 Մերծուածներու յեշիներուն ոգեւարքն այսպէս վերջացաւ:
 Արտաքրտած բարութիւնէն վերջ սէրը դեռ միայն կ'ապրէր.
 Փոխադարձուած երդումներով իրարու հետ միացածներն,
 Զորքս նոյնպէս մահացուաց հեռն կը հալածէր,
 Ինքնամասնոյց կը նետուէին ալիքին մէջ, անխռով հակոծով:
 Ամէնքն իրենց վիշտերուն դէմ նոյն ապաւէնը գրեցնելով:

Սակայն Արար լեռան վրայ, դեռ օրհասին չը մօտեցած,
 Իր զաւակները փրկել չէր եկած Հրեշտակը ճակատին.
 Կը փրցնէին զայն ընդունայն. փոքորիկները եւ հովերն
 Իրենց հակօրին վրայ կը կրէին խաւարակուտ ամպեր միայն:

Ամէն կողմ նոյնքան բարձրացած ալիքներուն ներքեւ սակայն,
 Ալ ամենայն ինչ յամբարէն անյայտացած էր մաս առ մաս:
 Ալ հաղաքները չը կային. բան չէր ապրէր. ու ալիքներն
 Մէկ տեսարան մը կուտային ալ աշխարհի կերպարանքին:
 Միայն, երբեմն երբեմն, խորունկ տարին վրայ համատարած,
 Սուզուած պալատ մ'իր հակասին փալկալող ոսկին կը ցուցնէր,
 Կըզդիներու պէս մոգական, զրմբէքներ տեղ տեղ կը մնային,
 Վըրկայելու համար իրենց հաղաքներուն շրջապատին:
 Անգամ մ'անոնց մօտ երեւցան մահկանացու երկու անձեր.

Մէկը զահու մ'արատ, միւսը՝ բազիններու.

Մէկը իրեն իսկ արձանին քեռին փարած,

Միւսը կոտրած կուրի մը՝ բարձր մեհեանին:

Երկաթանջիւրն զիրար ի զուր կ'ամբաստանեն մինչեւ ի մահ

Թէ Աստուծոյ անեղասաստ ցաւմանն է զոն:

Անդրագոյն տեղ մը, դիտելով խոնաւալոյծ միայնութիւնն,

Ուրիշ արքայ մը կը մեռներ, իր յուրանին վրայ միայնակ :
 Գերեզմանին մէջ անսահման՝ ապաստանած էր նախապէս
 Այն ժողովուրդը գործաւոր, որ կառուցած՝ կանգնած էր զայն,
 Բայց անողոք ծովն պեղելով գերեզմաններն,
 Գեհնադամբան յասակներէն կորցած հանած էր ամէն ինչ,
 Մեռելներն եւ իրենց դիմերն, ուրուականներն անմահական,
 Զըմբուսըւած մարդերուն ցեղն, ու ըսփինքը բազիններուն .
 Ու քազաւորն այս նետուցաւ մոմիաներուն վրայ մրռայլ,
 Ռոնք, ծրփուն հաղերմուն մէջ, կ'ընդհարէին միմեանց, փնացած :
 Հոգին փրջած պահուն հեծիւն մ' արձակեց ան,
 Տեսնելով որ փվէն կ'անցնին կիսասուածներն այն մեռոտած,
 Ռք մահէն օր մ' էին զեծած, բայց նըւանուած յետոյ նորէն,
 Յաւերժական դամբաններուն պալատներուն սակ խորափոր :
 Ասեմ գրքաւ ան դեռ անգամ մ' ալ խորհելու
 Թէ այնքանի արքաներուն անուններն ոչ ոք չէր գիտեր .
 Թէ պատմութիւնն անոնց պիտի պարունակէր օր մը միայն,
 Զի սերունդներն անոնց փառքին հետ կ'անցնէին :

Անցաւ տապանն աստուածային՝ ինչպէս պալատ մը քափառ կոտ :
 Տեսնելով որ ան պաշարուած էր հոսանքին ալիքներէն,
 Ընտելալ զարմին զաւակներուն էն վերջահասն
 Իր վարանոտ ձեռքը անոնց կարկառելով գաղտնագողի,
 Սակայն վերջին հիգով մ' անոր ըսաւ. Գընա՛,
 Ես կը մեծեմ ախորը ֆու վաս փրկութեանդ,
 Գնա՛, ջուրէնէն արհամարհուած ժայռերուն վրայ
 Կառուցանել ֆու ֆաղափներդ՝ գերեզմանին վրայ աշխարհի .
 Իմ մեռած ազգս հոս է անա . ես ծովուն սակ եմ քազաւոր :
 Նուազ յանցաւոր ֆան քէ անոնք, որոնք քեզ պիտի սերին,
 Զարմացնելու համար այս լոյծ դաշտերուն սակ ֆու որդիներդ,
 Կ' քողուն բուրգերն իմ հրակներս փառաւոր .
 Եւ լեռներուն բարձունքին վրայ անոնց խոշոր ոսկերոտին,
 Երկինքի այս ոտիներուն զարհուրելի յիշակերտներն
 Երբ ողորուած երկրի, օր մը, բեկորներուն մէջ գրքնընթին,
 Անաւագուած ֆու սերունդիդ նըւասացում պիտի ազդեն .
 Կ'ըսէր, ես իր կը փորձէր ոյծը շարժումնի ձեռով, ձայնով,
 Վէս խոխտանքի կեդրելովն այն մարդոց որոնք են արքաներ,
 Երբ քաւազըն ինկաւ ֆառին վրայ յանկարծ, կայծակնահար,
 Գերեզմանին վրայ անշարժ, ու փոշի վերածուեցաւ :

Սակայն Արար լեռան վրայ Հրեշտակը չէր երեւեր դեռ .
 Ժայռերն ի վեր հրակայական ֆայրեր կ'առնէր հեղեղուող ջուրն,
 Ու մրորնչող իր ալիքները դէպի սարը մեկնաւոր
 Կը տանէին որոտմին ամբողջ գոռիւնը իրենց հետ :

Վերջապէս յամբ պատահասն, որ կը զարնէր մարդկայիններն,
Ծածկեց անոնց ձեռակերտած գործերուն հուսկ վերջին կէտն ալ.

Լեռներն, ընդհուպ ալիքներէն վերելալուած,

Անոնց ծոցին մէջ ծածկեցին իրենց գլուխները ողորուած.

Հանգաւ հրաբուխը, եւ կըրակը շիջանուս

Ի զուր ջանաց այնտեղ մըդէլ կըռիւ անգոր.

Յաղթող տարին տեղի տըւաւ հրաբերանն.

Ու շրջելով ծովս՝ դուրս ելաւ հուրը երկրի երակներէն:

Գ.

Ոչ մէկ բան չէր տեսնուեր ա՛լ, ոչ իսկ բեկորներ,

Զէր արձակեր նիչ՝ ջախջախուած շիեզերքն ալլես:

Երբ վանեց ծովը լեռներուն բոլոր ամպերն,

Տեսնուեցաւ որ կը փարատի մըրթիկներու քանձուրթիւնն հոծ.

Ու նանանչներն տիւր իրենց՝ պարզելով գանձն,

Արեւակնի եւ ոսկիի ժայթքեր մինչեւ ծով կ'արձակեն.

Խաղաղիկ էր կոնակը, թող եւ կըռուար,

Ու մեղիօրէն հոգնուած, բխրեղ օրոցներով.

Հովերն անձայն էին, ալլես անդիմահար.

Կայծակն, առանց արձագանգի, երկինքին մէջ կը լըմընար.

Երկինք տակաւ կը յըսակուէր, ու, ջուրերուն մէջ ցլացիկ,

Բիլ կապոյտի գոյն կուտար խոր անմահութեան:

Յաղթանակուող ալիքներուն տակ ընկլուզուած էր ամէն բան,
— Ա՛յ, տեսարան սրտակեղեմ — բացի երկու մանուկներէն.

Արարատի կատարին վրայ դեռ այս երկուքը կ'ապրէին,

Արշալոյսէն ի վեր, սակայն, ծեծուած ջուրէն եւ հովերէն,

Վուժէլ քրջած պատահասուն լոգիկներու տակ ծածկուած

Կոյսը ինկած էր քեւերուն վրայ որբին.

Իսկ ան, ընդմիջէ մըտաքրիւ,

Կը խառնէր իր արցունքն, անոր վրայ, անձեռին կաթիլներուն:

Երբ սակայն վերջապէս արեգը վերածնող

Անոր անմեղ հակասին վրայ ձրգեց նահանջ մ',

Ան, բըլբալեմած պահ մը՝ տիւր պայծառ շողէն,

Ինչպէս շուշան մը նըզմըւած, թօթուելով ցօղն,

Բացաւ կիսով չափ իր աչերն, եւ ըսաւ. Ով էմմանուէլ,

Արժանացա՞նք արդեօք երկնից քաղցր ակնարկին.

Կապոյտին մէջ կը նւմարեմ եւ աղաւնի մը որ կ'անցնի,

Ան անա ուս մը կը բերէ. ներե՞ց մեզի արդեօք Աստուած.

— Անցաւ, զընաց աղաւնին. չէր զար ան մեզի.

— Էմմանուէլ, ծովը մինչեւ ծունկիս դըպաւ.

— Մըրթիկներուն դէմ մեզ Աստուած կը պաշտպանէ,

— Կը տեսնե՞ս ջուրն ոտներուս վրայ .

— Գլուխներնուս վրայ կը տեսնե՞ս երկինքն :

— Հայրդդ չեկաւ . պիտի ուրեմն պատժուինք .

— Մաներնէս վերջ , անուո՛ւտ գիրար պիտի գտնենք .

— Եկուր , Հրեշտակ երկնից , առ զայն թելերուդ վրայ .

— Յաւերժական կամարներուն ներքեւ , հայր իմ , ընդունէ զայն :

Վերջինն ճիշն այս եղաւ վերջին մարդկայինին ,
Անող ջուրին վրայ ընդերկար բարձրացնելով երկու թելերն ,
Կը պահպանէր ան ջուրերէն հալածական եղած Սառան .
Երբ կորսընցուց սակայն ան ոյժը կեանքին հետ ,
Երկինքն ու ջուրը լեցուցին ամբողջ աշխարհն .
Ու ծիածանը նրբուլեց . զի կասարուած էր ամէն բան :

Թրգ. Թ. Ե. Դ.

ALFRED DE VIGNY

Դանիթ, 2 Յունիս 1931

Կ Ա Ր Օ Տ

Ի՞նչ աղեղի մը պրկումն էր դէպի վրնիս
Երկինքն անհուն իմ տենչանքիս , այն առաւօտ ,
Երբ ծաղկեցաւ սիրաջեր բառը շրթունքիդ ,
Ու մընացի աղբիւրներու ձայնին կարօտ :

Ու մընացի լուսընկային սեմին վրայ ,
Ձեռներս գո՛ց ուր բանջրած էր քու հոգիդ ,
Երբ ծաղկեցաւ անհուն երազը շրթունքիդ ,
Ինչպէս զարունը կղզիին հեռահրմայ . . .

Հոն ես պիտի դառնամ , հովերն ալ հեւ ի հեւ
Պիտի բանան առագաստներն ուր ամէն թել
Խօ՛ւ իր լոյսին մէջ պիտի՝ ըլլայ բերկրանքի դող . . .

Ու կարօտին որ ծպտեցաւ այն առաւօտ ,
Ըլլամ գուցէ տեսնուի սրդան արտառուազող ,
Ու գտնեմ սիրքս աստուածի մը արթին մօտ . . .

Ս. ՐԱՅՆ ԵՐԿԱԹ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱԼԱԹԻ Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՍՏԱՑՈՒՄԸ ԵՒ ՎԵՐԱՇԽՆՈՒԹԻՒՆԸ

(Երեմիաբերամեայ Յոբելեանին առթիւ)

Կ. Պոլսի Պալատ թաղին Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին պատմական հաստատութիւն մ'է։ Անոր ստացման և առաջին վերաշինութեան հեղինակ վաստակաւոր եկեղեցականին ինքնութեան մասին քսան տարի առաջ կարեւոր լուսարանութիւնները հրատարակուեցան, յայտնելով նաև նոյն եկեղեցւոյ ծանօթ յիշատակարանին խկական գրիչը։ Այս տարի եկեղեցին թաղական խորհուրդը կը փափաքի երեքհարիւրամեայ Յոբելեանով մը տօնել և պանծացընել եկեղեցիին բուն վաստակաւորին մեծագործութիւնը։ Այս օրերուն կարգացել ինչպէս պիտի պարզեմ ստորև, բարձրաստիճան եկեղեցականի մը երկու յօգուածները՝ սրբոցմով ան՝ առանց տնդրողառնալու նոյն եկեղեցիին ստացման և առաջին վերաշինութեան պատմական բացատրութիւններուն և փոխանակ յիշելու եկեղեցւոյ բուն վաստակաւորը, կը կրկնէ այն սխալ վերագրումը որ հակասութիւն մ'է պատմական տուիքներուն։ Նոյն եկեղեցիին վաստակաւոր եկեղեցականին յիշատակը խղճի վրայ պարտք կը դնէ որ մենք վերանորոգենք քսան տարի առաջ լուսարանուած պատմական կէտերը՝ որպէսզի երեքհարիւրամեային առթիւ տօնակատարները ճշմարտութեան ճրագով լուսողարդուն և կարեւոր խղճի մտօք պանծացնելու եկեղեցւոյ առաջին վաստակաւորը։

Պալատի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին ստացման և առաջին վերանորոգութեան մասին կը գրէ 1804 ին Հ. Ղուկաս վրդ. Ինճիճեան (տե՛ս Աշխարհացործին Զորից Մասանց Աշխարհի, հատ Ե. էջ 129-130) և կը յարէ թէ նոյն եկեղեցիին ստացումը և վերանորոգութիւնը կատարած է Դրիգոր պատրիարք Պարոնտէր, ըստ պատմութեան իր յիշատակարանին։ Աստուածատուր եպ. Տ. Յովհաննէսեան ևս նոյնը

մանրամասն կը կրկնէ (տե՛ս Երուսաղեմի Պատմութիւն, Ա. հատ. էջ 306-311) եկեղեցւոյ ստացման և վերաշինութեան գործը բացէ ի բաց վերագրելով Պարոնտէր պատրիարքի՝ զանիկա նկատելով իբր հեղինակ ծանօթ յիշատակարանին։ 1901 ին Հրանդ Ասատուր Ազգ. Հիւանդանոցի ընդարձակ Օրացոյցին մէջ (էջ 91-92) Կ. Պոլսոյ հայերը և իրենց պատրիարքները խորագրով ուսումնասիրութեամբ կը ծանօթագրէ միեւնոյն իմաստով և կը յարէ թէ Դրիգոր Պարոնտէր պատրիարքի յիշատակարանին բնագիրը կը գտնուի էջմիածնի մատենադարանը և անոր օրինակը պահուած է Պալատի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին։

Նոյն թուականին է որ վերջապէս այս յիշատակարանին ամբողջական մէկ օրինակը կը հրատարակէ «Թոտիւն» (Տր. Վ. Թորգոմեան), իր ունեցած մէկ ընդօրինակութենէն, որ գրուած էր իբր 1796 ին (տե՛ս Բանասեր, 1901, էջ 148-153)։ Յիշատակարանին վերնագիրը կը կրէ հետեւեալը. Դրիգոր վարդապետ ուն որ զանկանայն սնցս իւր և զսնանայն զիւր մի ե շարադրեալ, վստն Պալատ եկեղեցւոյն այսպէս գրէ։ Յիշատակարանիս ընդօրինակողը Դրիգոր վարդապետի մասին ձեռագրին վերջը կը գրէ հետեւեալ տեղեկութիւնը. «Այս Դրիգոր վարդապետս, որ պատմեալ է զեկեղեցւոյն մերմէ սրբոյ Հրեշտակապետին Միքայէլի, որ ի թաղն Պալատուն Ըստամպուլու, է Դրիգոր Պարոնտէր ասացեալն, որ յետոյ եղեալ է պատրիարք Երուսաղէմի, և այր գործունեայ և երկիւղած»։ Ըստ Հ. Կ. Գալէմքեարեանի, սոյն Յիշատակարանին ընդօրինակողն է Սարգիս Սարաֆ Յովհաննէսեան զպիւրը (տե՛ս Հանդ. Անն. 1911, էջ 14)։ Յիշատակարանը ընդարձակօրէն կը խօսի կէօմրիւկի Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյն ընդարձակման և մըզկիթի վերածման, Պալատի Ս. Հրեշտակապետի ստացման ու վերաշինութեան մանրամասն պարագաներու մասին։

Ինչպէս տեսնուեցաւ վերև, Պալատ եկեղեցիին յիշատակարանին վերնագրին մէջ յիշուած Դրիգոր վարդապետը 1795 ի ընդօրինակողը կը հասկնայ ու կը ձանչնայ Երուսաղէմի Դրիգոր Պարոնտէր հռչականունը պատրիարքը և ըստ այնմ ալ իր ձե-

ոսգրին մէջ կը ծանօթագրէ. ահա այդ թուականէն սկսեալ իսկական հեղինակ Գրիգոր վարդապետին անունը կը փոխուի Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքին, եւ ըստ ականաւոր գրիչներ, ինչպէս վերոյիշեալները և ուրիշներ, յիշատակարանին հեղինակը չփոթումով կը կարծեն Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքը:

«Գրիգոր վարդապետ ոմն»ը Գրիգոր պատրիարք Պարոնտէրը չէր սակայն: Յիշատակարանին ընդօրինակողը գրչի հարուածով մը դարէ մ'աւելի յիշատակարանին բուն հեղինակը և երկու եկեղեցիներու մեծ գործիչը գրկած է իր իրաւունքէն. բայց յայտնի խօսք է թէ ճշմարտութիւնը չի ծածկուիր: Ս. Աթոռոյ մատենադարանապետ Գեր. Տ. Մեսրոպ Ս. եպ. Նշանեան արտայայտուած փափաքներու վրայ նախ մասամբ, յետոյ 1915 ին ամբողջապէս կը հրատարակէ «Գրիգոր վարդապետ Կառնիսեցոյ կամ Դարանապետ ժամանակագրութիւնը, որուն մէջ կ'երեւայ յար և նման ու գրեթէ բառացի բովանդակութիւնը Պալաթու Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցոյ Գրիգոր Պարոնտէր կարծեցեալ հեղինակին յիշատակարանը: Ահա այս հրատարակութեան վրայ սխալը ուղղուեցաւ ու Գրիգոր վարդապետ Դարանապետին վերադարձուեցաւ «իր իսկ հեղինակութիւնը և արդիւնաւոր բարեգործութիւնը, զոր մ'անկէ զրկուելէ ետեւ» ինչպէս կը գրէ Հ. Գ. Գալմաքեօսեան իր յօդուածներուն մէջ (տե՛ս Հանդ. Ամս. 1911, էջ 15):

Վերջերս, 1931 սեպտ. 5 և 9 թուականներով Հալէպի եփրատ օրաթերթին մէջ Դարաւոր եկեղեցի մը Կ. Պոլսոյ մէջ խորագրով Հալէպի բարեջան Առաջնորդ Գեր. Տ. Արտաւազ Ս. եպ. Սիւրմէեան գրած էր երկու յօդուածներ, որոնց ոճը տրդարեւեկաբար և բովանդակութիւնը խանդավառ զգացումներով. բայց Պալաթի Ս. Հրեշտակապետի եկեղեցոյն ստացման և առաջին վերաշինութեան նկատմամբ լուսաբանուած հրատարակութիւնները, կամ ի ձեռին չունենալուն և կամ անոնց չանգրագանալովը ան կ'իյնայ այն միւսոյն սխալին ու չփոթումին մէջ որով Գրիգոր վարդապետ Դարանապետին մեծագործութիւնը և յիշատակարանին հեղինակութիւնը, ինչպէս իր տողերէն կը հասկցուի,

կը վերագրէ Գրիգոր պատրիարք Պարոնտէրին և վերջնոյս կը հազցնէ փառքի ծիրանի մը, որուն կարօտ չէ արդէն մեծագործ պատրիարքը վասն զի ան չպիտի սիրէ որ Հայաստանցի անձնուէր վարդապետի փառքը ու գործը իրեն ընծայուի, ընդօրինակողի մը սխալին հետեանքով: Տ. Արտաւազ սրբազան իր արթնամտութեամբը անտարակոյս պիտի անդրադառնայ սրբագրուած սխալին՝ որուն մէջ ինչպէս է վերջին ժամանակներուն այդ խնդրոյն շուրջ հրատարակուածները հաւանաբար իր մօտը չունենալուն համար:

Պալաթի մեր հայրենակիցները յառաջիկայ նոյնմբերին իրենց Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին երեքհարկաւոր մեծակապիտի տնին. ուրսխալի նշան մ'է աս, և ապացոյց անոնց բարեպաշտութեան: Այս պարագան ինձ համար ատիթ մը կը նկատուի և կը փափաքեմ թարմացնել իրենց յիշողութիւնը թէ՛ Ս. Նիկողոսոյ եկեղեցիին վաղեմի յիշատակներով, և թէ Պալաթի Ս. Հրեշտակապետի ստացման և վերաշինութեան նկարագրութեամբ, նաև այն պատմական պարագաներով որոնց իսկական հեղինակն ու գլխաւոր գործիչն է Գրիգոր վարդապետ Դարանապետը: Այս պատմական կէտերը պիտի քողենք նոյն իսկ յիշեալ վարդապետին ժամանակագրութենէն և ստուգապատում հեղինակներէ:

Սուլթան Մէհմեթ Բ. կայսրը որ 1475 ին կը գրաւէ Քէֆէ (Խրիմ) քաղաքը, անկէ կը փոխադրէ ուրիշներու հետ նաև Հայեր որոնք կը բնակին Էտիրնէ Գափուսիին և Թէքիր Սէրայիին միջև, Գարս Կէօմրիւկիին մօտ, և կայսրէն կը խնդրեն եկեղեցի մը: Կայսրը կը չնորհէ Հայոց թագաւորութեան վասնք մը, որ բիւզանդական շրջանէն մնացած և ամայացած էր, և ան կը կոչուէր «Մամուլի Մեմուսան» անուամբ: Քէֆէէն փոխադրուած Հայերը և Լատինները այս եկեղեցիին տիրացան կայսեր հրամանաւ, կէսը հայոց և կէս լատինաց ըլլալու պայմանաւ:

Ըստ Բասթատիի և Մորգմանի, Մանուէլի վանքը Թեփիլիոս և Միքայէլ Գ. կայսրերու ժամանակ շինուած է Արեւելեան բանակի հրամանատար Մանուէլի կողմէն: Պատրիարքը նորոգեց զայն, և ընդարձակեց: Միքայէլ Տուքոս կայսրը երբ գա-

հրնկէց ըլլալով (1078) նիսիսոսի արքեպս. ձեռնադրուեցաւ, իր կենաց վերջին օրերը անցուց Մանուէլի վանքին մէջ: Այս եկեղեցին Մէհէմէտ Բ. էն շնորհուեցաւ Քէֆէէն փոխադրուած Հայոց (տՄս Souvenirs Chrétiens de Constantinople et des Environs, էջ 67, Edmond Bouvy): Այս պատմական պարագան կը հերքէ Տ. Արտաւազդ սըրբազանի վերեւ յիշուած յօդուածներուն մէջ արտայայտած իր սա վարկածը թէ «քիւզանդական կայսրերու թոյլտուութեամբ, Հայոց արուած փոքր եկեղեցի մը ըլլայ այդ (Ս. Նիկիոյայոս եկեղեցին) և ոչ թէ մասնաւորաբար շինուած էւն»: Բիւզանդացի կայսրերը չեն որ Հայոց կու տան այս եկեղեցին, այլ Օսմանեան կայսեր հրամանաւ Հայք և Լատինք կը ստանան Մանուէլի վանքը ու անոր եկեղեցին կը վերակոչեն Ս. Նիկիոյայոս: Պատմութեան նայելով հայոց բաժինը շատ նեղ և փոքր եղած է:

Հայաստանցի վարդապետ մը՝ Գրիգոր Դարանազցի (1576-1643) անուամբ, անձնուէր եկեղեցական մը կամախէն Պոլիս գալով, իջեանած է Կէօմրիւկի Ս. Նիկիոյայոս եկեղեցին: Յիշուել իր ժամանակագրութեան մէջ կը պատմէ նոյն եկեղեցիի մէջ իր կողմէն կատարուած նորոգութիւնները: Իր օրովը բոլորովին պայծառացած ու ընդարձակուած է ան, և սպասներով զարգարուած: Հայերը, կը գրէ, յաջողած են վարձու առնել լատինաց յարակից չէնքերն ու պարտէզները, այնպէս որ Հայոց վիճակը շատ նախանձելի դարձած է: Դարձաւ նոյն ժամանակագրութեան կ'իմանաք թէ Դարանազցին իր Աստուածաշունչի ձեռագրին ընդօրինակութեան մէկ մասը Ս. Նիկիոյայոսի եկեղեցւոյն մէջ կատարած է: Դարանազցին պաշտօնի բերմունքով հրե ճամբորդութիւններէն կը վերադառնար՝ կ'իջեանէր միշտ Ս. Նիկիոյայոս եկեղեցին: Ըստ Յիշատակարանաց՝ այս եկեղեցին 1475էն սկսեալ մինչև 1626 թուականը Հայոց սեպհականութեան տակ կը մնար. յետոյ է որ մեղիկի իր վերածուի և կը կոչուի Քեփէյի ձամխախ: Ըստ ժամանակագրութեան, Հայք ուզած են ամէն զնով ազատել եկեղեցին, ու զիմած են Գրիգոր Կեսարացի պատրիարքին՝ որ ոչ միայն չքաջալերեց զանոնք,

«այլ շատ ցուրտ բանքեր շատ կ'ասէ և կու յուսահատէ զնոսա...»: Թէ՛ Կեսարացին և թէ՛ Սուլը, երկու մրցակից պատրիարքներ, բոլորովին անփոյթ մնալով՝ Ս. Նիկիոյայոսը վերջնականապէս մղկիթի կը վերածուի, և տեղւոյն Հայերը և քահանայք գրեթէ մէկ տարի անտէրունչ և անփութալ կը մնան «որպէս ոչխար կորստական»: Այդ միջոցին յուսալքուած ժողովուրդն ու քահանայք Պալաթի դրաններք և Հրեշտակապետ անուամբ խափանուած եկեղեցի մը կը գտնեն կէս մղոն հեռաւորութեամբ, Հրէից թողին մէջ, խաւարչուտ տեղ մը՝ զոր կը ջանան հոռոմներէն առնել: Նոյն միջոցին Պուրսայէն Պոլիս կու գայ Խարբերդցի Արիստակէս վարդապետը, որուն կը զիմեն՝ որպէս զի այս գործը յառաջ տանի: Արիստակէս վրդ. յանձն կ'առնու, քահանայից հետ Խասգիւղ կ'երթայ և կը յորդորէ ժողովուրդը որպէս զի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ ստացման համար դրամ հաւաքեն: Վարդապետը կը յաջողի և Ռէճէպ փաշան Հայոց հրամանագիր կու տայ եկեղեցիին տիրանալու: Պետական հրամանով Ս. Հրեշտակապետը կը յանձնուի և կը տրուի Հայոց, ի մեծ ուրախութիւն ժողովուրդեան և քահանայից: Այս միջոցին թէ և հոռոմները կը շարժին ետ առնելու եկեղեցին, բայց ի զուր: Ս. Հրեշտակապետի նորոգութեան և ընդարձակման համար Տիվրիկցի Պօլպօլճի Աստուածատուր անուն հանճարեղ անձնաւորութիւն մը վերստին հրաման կը ստանայ, և կը յաջողի մեծ աշխատանքով ձեռք բերել եկեղեցւոյ պաշտօնական վաւերագիրները: Այս ձեռնարկին նկատմամբ, ըստ ժամանակագրութեան, Լեհաստան զբոնուող Կեսարացի պատրիարքին տեղակալները կը հակառակին Արիստակէս վարդապետին և կը հալածեն զանիկա, «որ զօգեալ կայր ի նոցանէ ի Ղալաթիա, ի նոցին չար խորհրդոցն»:

Այս միջոցներուն Գրիգոր վրդ. Դարանազցին՝ որ ուխտի գացած էր Երուսաղէմ, կը վերադառնար: Պալաթքի լսելով անոր վերադարձը, Սկիւտարի մէջ կը զիմաւորին զանիկա և կը պատմեն եղելութիւնները: Դարանազցին կը յորդորէ զանոնք «ի շինութիւն եկեղեցւոյն որ յանուն Միքայէլ Հրեշտակապետին է.» և Խասգիւղ

կը մեկնի։ Ան իր ժամանակագրութեան մէջ (էջ 189) կը գրէ. «Եւ ես եւ Արիստակէս վարդապետն վերակացու լինելով նուցաւ և յօժանդակութիւն առնելով բոս կարողութեան մերոյ յամենայն պիտոյից՝ մինչև կատարեցաք աջողելով Տեառն, և օրհնեցաք նաւակատիս առնելով մեծահանգէս տօնիւք։ Եւ եթող Արիստակէսն և գնաց ի կողմն Բիւթանիոյ»։

Քանի մը օրէն հրդեհ մը կը ծագի և կ'այրին եկեղեցին և յարակից շէնքերը, ինչպէս նաեւ Հրէից այն տունները որ եկեղեցւոյն կից էին և շատ մօտ։ Եկեղեցւոյն շատ մօտ էր նաև անուանի հոռոմի մը տունը՝ որ բարձր էր եկեղեցիէն, և որուն վրայ նոյն տունէն եկեղեցիին տանիքը կը թափէին սոխի, սեխի և պտուղի կեղևներ և այլն, ի մեծ գայթակղութիւն հաւատացելոց։ Հրդեհը լափեց նոյն շէնքերըն ալ և անոնց հետքը չթողուց։ Եկեղեցիին շրջապատը այրեցաւ, սեղանը խորտակեցին այլակերօն զրացիները, կղմինարները փճացուցին և միայն առաստաղը ազատուեցաւ։ Դարանաղցին Ղալաթիա կը գտնուէր նոյն ժամուն. ան հրդեհին վայրը երթալով կը քաջալերէ ժողովուրդը և կը յուսադրէ հրդեհուած եկեղեցին վերստին շինել։ Վարդապետը այս սրտապնդումներէ յետոյ թափալու Սկնցիններուն մօտ կ'երթայ ու անոնցմէ ի նպաստ եկեղեցւոյ շինութեան կղմինար կը հաւաքէ. մէկ կըղմինարը այն ատեն մէկ ոսկի էր. երեք օրուան մէջ տասներկու հազար կղմինար կը հաւաքէ ու ծածկել կու տայ եկեղեցիին տանիքը, որուն վրայ զրացիները կը նախանձին ու սպառնալիք կ'ընեն արգիլելու եկեղեցւոյ վերաշինութիւնը։ Հայերը կուսակալէն կրկին հրաման ստանալով՝ դրացիներ կը լռեն։ Այս լափլիզող հրդեհէն վերջ կը շինուին եկեղեցիին շրջապատը, փողոցը, խուցը, «միջին խախտած»ները. և սեղանը դարձեալ կը վերահաստատուի։ Եկեղեցւոյն շուրջի սենեակները ընդարձակելու ժամանակ երբ պեղումներ կը կատարեն՝ հողին տակէն գտնւի մը կը բացուի, և երբ նոյն գտնւի գլուխը հազիւ կը բանան, հողով և քարով լեցուած շինուածք մը կը գտնուի. նոյն տեղը չորս բանւորներ հազիւ ինն օրէն կը կարողանան մաքրել։

Դարանաղցին կը չարունակէ ըսելով թէ՛ երբ զլիսաւոր շինութիւնները կ'աւարտին, քահանաները կը շտապեն սեղանը օրհնելու. անոնք փոյթ չէին ընել վերստին օրհնելու և օծելու խաչ ու պատկեր և սեղանին խախտեալ տեղերը, ինչպէս գրուած է Մայր Մաշտոցին մէջ. «Ես գիտացի թէ Աստուծոյ համար կու փութացուցանէին, այլ վասն իւրեանց ազահուութեան ախտի շահիցն էր ջան նոցա»։

Մայր Մաշտոցի համաձայն եկեղեցին կ'օրհնուի և կ'օծուի մեծահանգէս տօնակատարութեամբ։ Պատարագէն յետոյ Գրիգոր վարդապետ կը ծանուցանէ ժողովուրդեան թէ՛ եկեղեցիին վերաշինութեան համար առաջին շինութիւնէն աւելի պարտք եղած է, քարը, մշակներու վարձքն ու հացը տպառիկ առնուած է, «լաւ աջահամբոյր տայք, որ վճարիմք ի պարտուց խնդրողացն»։ Վարդապետը կը լսէ թէ իր խօսքերը դժգոհութիւն և խռովութիւն յառաջ բերած են ժողովուրդին մէջ, փոխանակ հաճութեան. ուստի աջահամբոյրի պընակը մէկդի կը դնէ ու ժողովուրդն ալ բան մը չվճարած կը մեկնի. ու Դարանաղցին ի վերջոյ կը յորէ հետեւեալ խօսքերը. «Եւ դարձան ամենեքեան քահանայքն կատարեալ բարուք, զիմեցին ի վերայ իմ լըրբենի երեսօք, հայհոյեցին փոխանակ չնորհակալութեանն և վրաւարեցին սրտիւք և ելեալ խռովութեամբ գնացաք ի Ղալաթիայ։

Այսպիսի չարութեամբ վճարեցին այսքան փոխարէն բազում երախտեաց մերոց»։

Գրիգոր վրդ. Դարանաղցիին անձը լիովին ճանչցուեցաւ իր քրտանց երկը եղող ժամանակագրութեան հրատարակութեամբը։ Նոյն վարդապետը տասնեօթներորդ դարու առաջին քառորդէն մինչև նոյն դարու կիսուն հայ ժողովրդեան, մանաւանդ գաւառի հայութեան մեծագոյն գործիչը եղած է, ու կարեւոր դեր մը կատարած է նոյն ժամանակ տեղի ունեցող գաղթականական գործերու մէջ և միջամուխ եղած է նաև Պատրիարքարանի գործերուն կարգադրութեանց առթիւ։ Երեսուցէ մի մէջ ալ ունի յիշատակներ, որոնց ամենէն կարեւորն է իր ընդօրինակած ձեռագիր Աստուածաշունչը, զոր երջանկայիշատակ Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան յիշատակած է Ս. Ա.

թողոյ, իբր իր սեպհականութիւնը: Դարանաղցին Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյն մըզկիթի վերածման թուականին՝ երրորդ անգամ ըլլալով երեսօտէմ կը գտնուէր 1625-1628 թուականներուն:

Վերեւ տեսանք այն կարեւոր ծառայութիւնը զոր Դարանաղցին կատարեց Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյն ընդարձակման եւ վերանորոգութեան կարեւոր գործին մէջ, ինչպէս ինքը կը վկայէ թէ՛ իր երկասիրութեան ու թէ իր իսկ ձեռքովը գրած ու Ս. Հրեշտակապետ պահուած Յիշատակարանին մէջ: Այդ անձնուէր եկեղեցականը թէ՛ կէօմբուկի եւ թէ Պալաթու այս երկու եկեղեցիներու նորոգութեամբ ու ստացման ծանր գործով գրադած ու սատարած ըլլա-

լով՝ Ս. Հրեշտակապետի երեքհարիւրամեակը գեղեցիկ առիթ մ'է անոր կոտրած սրտին իբր թեթեւցում պատշաճ տօնակատարութեամբ մը պանծացնել անոր յիշատակը. մասնաւորապէս Պալաթու քահանայական դասու մասնակցութեամբ ազօթել անոր հոգւոյն հանգստեան համար եւ այս երեքհարիւրամեակին առթիւ Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ գաւթին մէջ կամ այլուր քանդակազարդ խաչքար մը զետեղել, անոր վրայ արձանադրելով եկեղեցւոյ առաջին վերաշինութեան թուականը Գրիգոր վրդ. Դարանաղցիին անունին հետ: Աս կ'ըլլայ արդար հատուցումը վաստակաւոր եկեղեցականին համար:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

ԷՔԻՍԱՆՑԳԻՆ ՎՐԱՅ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԱԼՄԱՍՏԵՑԻ ԵՒ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՌՆՁԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Իրազնկ ստորագրութեամբ վերջերս Յուսարեի մէջ երեցան մի քանի բանասիրական գրութիւններ, Սպահանէն գրուած, մեծ մասամբ հայ ազատագրութեան շարժման սկզբնական ժամանակամիջոցին վերաբերեալ:

Այս նկարագրով եւ ձգտումով «Երկսիւն եւ նեմ անեմ» խորագրով Յուսարեի Յուլիս 10 թիւին մէջ հրատարակուած էր յօդուած մը:

Այդ յօդուածին մէջ երկու տեղ կը յիշատակուէր անունը Սեփիսմոս Սարմասեցի կաթողիկոսին որ ըստ յօդուածագրին տեսութեան պաշտօնավարած էր 1541—1547:

Արդ, քանի որ Իրազնկ գիտէ թէ Ստեփանոս Սարմասեցի պատգամաւորութեան մը գլուխը անցած ճամբորդած է դէպի Եւրոպա պետութեանց ղուտները բաղխելու իր հօտին փրկութեան համար, պէտք էր գիտնար նաեւ անոր առաքելութեան թուականը, որ եթէ ճշգրտւած ըլլար անմիջապէս պիտի տեսնար թէ իր տուած թուականները կը հակասեն այն պատմական անցքերուն որոնց ակնարկութիւն կ'ընէ ինքն:

Մեզի անձանթ կը մնայ թէ ի՞նչ աղբիւրէ քաղած է Իրազնկ իր տեղեկութիւնները, սակայն բացորոշ է թէ անոնց մէջ երկու կարեւոր սխալներ սպրդած են:

Անոնցմէ առաջինը Ստեփանոս Սարմասեցի կաթողիկոսին պաշտօնավարութեան տեղադրութիւնն է, որ ինքն նշանակած է 1541 էն 1547 եւ երկրորդը՝ այն որ կաթողիկոսը Եւրոպայէն դարձած է Հայաստան իր աթոռը եւ շարունակած իր պաշտօնը:

Օրմանեան իր Ազգայաբանութիւն մէջ Ստեփանոս Սարմասեցիի պաշտօնավարութեան տեղադրութիւնը 1541 էն մինչեւ 1567, քսան տարի աւելի կ'երկարաձգէ, (տես էջ 2247) ասոր համար ներկայացնելով ընդարձակ փաստարկութիւններ, որոնք սակայն չեն ներկայացնիր ունէ արժէք:

Օրմանեան ինքն ալ Իրազնկի պէս կը հաւատայ եւ կ'ընդունի թէ անիկա Եւրոպայէն ողջամբ դարձած է Հայաստան եւ իր պաշտօնը շարունակած:

Իրողութիւնը սակայն սա է որ Սեփիսմոս Սարմասեցի կաթողիկոս իր Եւրոպայի առաքելութենէն չէ կրցած ողջամբ դառնալ Հայաստան ինչպէս կը կարծեն Զամիշեան, Օրմանեան եւ Իրազնկ:

Զարմանալի է որ Օրմանեան Ս. որ իր այդ մեծ աշխատութեան մէջ խղճամիտ քննութիւններով այնքան շփոթութիւններ եւ կնճիռներ լուծած է, այս կէտին մէջ ենթարկուած է, խոշոր շփոթութեան մը

և ամբողջ իրար խառնած է գրեթէ ժամանակակից և գործունէութեամբ իրարու նըմանող երկու համանուն կաթողիկոսներու՝ Սեպիանոս Սարմասեցիի և Սեպիանոս Առքն-ընցիի գործերը և մոլորած է ժամանակագրական քառսի մը մէջ։ Այնպէս որ Ազգասպետմի Բ. Հատորին Ստեփանոս Ե. Սարմասեցի և Միքայէլ Սերաստացի կաթողիկոսներուն վերաբերեալ էջերը (էջ 2238-2267) կը կարօտին հիմնական սրբագրութեան և բացարձակ վերակալմութեան։

Նախ և առաջ պէտք է ըսել թէ «Իրազեկ» և Օրմանեան (ինչպէս նաև Չամիչեան) համոձայն են անոր պաշտօնավարութեան սկզբնաւորութեան մասին զոր կը զննէ 1541։

Այս թուականը փոփոխութեան ենթարկելու պատճառ մը չկայ առ այժմ, վասնզի տարբեր թուական մը զննելու համար ռեէ գրաւոր վաւերագիր չկայ։

Սակայն 1547ը — ինչպէս «Իրազեկ» կը կարծէ — անոր պաշտօնավարութեան վախճանը չենք կրնար համարել, քանի որ զինքն այդ թուականէն յետոյ է որ Եւրոպա կը գտնենք իրր խնդրարկու կամ աղբրաբերու։

Օրմանեան կը կարծէ թէ Ստեփանոսի ճամբորդութեան զլրաւոր շարժառիթն էր Կ. Պոլսոյ մէջ կարգադրել Մայր-Աթոռի ապաղայ կացութիւնը, քանի որ թրքական տիրապետութեան կ'ենթարկուէր երկիրը (Ազգասպետմ, էջ 2239)։ Սակայն Կ. Պոլսոյ մէջ «օգտակար ձեռնարկ մը ընելէ յուսարեկ» Ստեփանոս մտածեց Եւրոպա անցնիլ և եւրոպական քրիստոնեայ տէրութեանց հետ թանակցելով օգնութեան և նպաստի արդիւնքներ ձեռք բերել և զարգացման միջոցներ ձարելով իւր աթոռը բարձրացնել» (նոյն էջ 2240)։

Սակայն այս պատմութիւնը շատ հաւանական չէ, քանի որ Ստեփանոս եթէ տրամադրուած չլլար առաջուց Եւրոպա անցնելու իրեն հետ պիտի չունենար այն խնդրադրները որոնք ներկայացուցած էր Վենետիկի հասարակապետութեան։

Հետեւաբար աւելի հաւանական կը նուկատենք Հ. Ն. Ակինեանի կարծիքը և տեսութիւնները որոնք իրենց աղբիւր ունին Դուալէր Արէնթինուսի գրութիւններ,

որոնցմէ օգտուած է նաև Չամիչեան, (Գ. հտ. էջ 517-518) Ստեփանոս Սարմասեցիի վրայ խօսած տառն։

Ահա Հ. Ն. Ակինեանի կարծիքը.

Ստեփանոս Սարմասեցի «բազմաթիւ ճանապարհորդութիւններով յերոպա դուրացած ի մերձուտ եւրոպական քաղաքակրթութեան, և ըմբռնած ինքնօրէն աղիկամի ժողովրդոց վայելած կեանքի քաղցրութիւնը, կը համեմատէ զայն իւր ազգին վիճակուած բախտին հետ և կը զգայ օտար լուծին դառնութիւնը իւր բոլոր հետեւութիւններով։ Կը ծագի իւր սրտին մէջ յանդուգն խորհուրդը՝ թօթափել պարսիկ լուծն և ազատութեան հանել ազգը։ Այս միտքը աւելի կ'ուսճանայ իւր մէջ, երբ կաթողիկոսութեան գահին վրայ ազգին ճակատագիրն իւր ձեռաց մէջ կը տեսնէ։ Իբրև մարդօտի բնաւորութեան տէր և զգօնամիտ (vir humanus et bonae mentis) դժուարին չէր իրեն ոգիներ յանկուցանել ինքն։ Կը հաւաքէ իւր շուրջը պարսկահայաստանի հայ մեղիքները և կը պարզէ իւր խորհուրդը անոնց, հնարաւոր ընծայելով անոնց եւրոպական քրիստոնեայ պետութեանց միջամտութիւնը, որոնց պիտի դիմէր ինքը յանուն հայ մեղիքներու՝ օգնութիւն խնդրելու, միջնորդ առնելով իրեն ասոր համար նաև Հռովմայ քահանայապետին հօր ազդեցութիւնը։ Իւր ծրագիրը կ'երևայ թէ հաճոյ անցած է մեղիքներուն, որոնք կը հաւանին և նոյն հետայն թղթեր կը խմբագրուին (1547) Եւրոպայի քրիստոնեայ ինքնակալներու հասցէին, ամէն փորձէ յառաջ անոնց միջամտութիւնն ապահովելու համար։

«Պատգամաւորութեան գլուխ պիտի անցնէր ինքնին կաթողիկոսը որ նաև բնութանցի պիտի բացատրէր իրաց զրութիւնը արեւելեան հոնգամանաց անտեղեակ պաշտօնէութեանց։

«Կաթողիկոսն ծանրաբեռնուած թղթերով կը մեկնի իջմիածնէն հետն առած արքեպիսկոպոս մը և եպիսկոպոս մը, ճանապարհն կ'երևայ թէ Պոլսոյ վրայէն եղած է ընդ ծով գէպի Վենետիկ. հոն ժամանակ մը հանգիստ առած է և այս առթիւ ներկայացուցած Դօմին' Հայ Մեղիքներու մէկ թուղթն, ուղղուած Վենետիկի հասարակապետութեան, 1547 թուակիր։ Այս թղթին

իտալերէն թարգմանութիւնն պահուած է վենետիկի զիւանին մէջ, որ վերնագիր կը կրէ «Աղերսագիր Տերանց Հայոց»։ (Տես այս գիրը Հայ Վեմէս. Ալիւան, 1896 էջ 329-330)։

«Աստուտեցի անկէ անցաւ Հոռոմ (1548-1549)։ Նոյն ժամանանակ Պետրոսի աթոռին վրայ կը բազմէր Պաւղոս Գ. քահանայապետը։ Կաթողիկոսը իւր հնազանդութիւնն յայտնեց քահանայապետին ի ձեռն Մարկիղոս կարտինալին, որուն յանձնեց ապա կարտինալաց ժողովը Հայոց կաթողիկոսին հետ կարեւոր բանակցութիւնք տածել։ Յաւիտենական քաղաքը գրեթէ երկու տարի մնաց կաթողիկոսը, երբ կորսնցուց նաեւ իւր աղընթերակացիներէն մին՝ եպիսկոպոսը։ Այս երկար միջոցն ի Հոռոմ անշուշտ գործածեց արեւելեան խնդրոյն ի նպաստ մտքեր համոզելու և քահանայապետն Հայոց դատին համար շահելու։ Հոռոմայ զիւաններու մէջ գտնուելու են ապահովապէս այս նկատմամբ շահագրգիռ վաւերագիրներ։ Պ. Գուալտէր Արենթինուս, որ մտերիմ յարաբերութեան մէջ ապրած էր կաթողիկոսին հետ ի Հոռոմ, ճանչցած է զինքը, «այր մարդամօտի և զգօնամիտ»։ 1550 ին մեկնեցաւ Հոռոմէ՝ ըստ Գուալտէրի, երթալու առ Կարոլոս Ե. ի Գերմանիա և անկէ Լեհաստանի և Ռուսոստանի վրայէն հայրենիք վերադառնալու»։ . . . «1551ին իլեմբերգ կը պատահինք կաթողիկոսին, ուր եկած էր անշուշտ նաեւ Լեհաց թագաւորին հետ բանակցութեան մէջ մտնելու համար։ Նոյնպիսի մտօք ապահովապէս պիտի անցնէր ասկէ երկար ճանապարհով Մոսկուա, Ռուսաց Զարն ալ ի զինակցութիւն յորդորելու։ Բայց իւր մեծ ծրագրին կէս ճանապարհին վրայ՝ իլեմբերգ կը հասնի իրեն կենաց կատարածը, կը վախճանի նոյն 1551 տարւոյն վերջերը և կը թաղուի մայր եկեղեցւոյն մէջ, ուր պահուած է ցայսօր տապանաքարն գեղեցիկ քանդակով մը՝ որ կը ներկայացնէ զկաթողիկոսն լատինական եկեղեցական տարազի մէջ։ (Տես Հանդէս Ամսօրեայ 1917-18 էջ 145-148)։

Հ. Ակինեան հետեզոյութեամբ Զամիշեանի անոր բնակութիւնը ի Հոռոմ երկու տարի կը նշանակէ (1548-1549) մինչ շատ որոշ և յստակ կերպով Ստեփանոս կաթո-

ղիկոս ճշդած է իւր ի Հոռոմ ժամանումին տունը։ Առ եթովպացի Պետրոս Արքեպիսկոս ուղղեալ կոնդակին մէջ որ 1549 Սեպ. 6 ին գրած է «Ի կայսերանիստ և ի մայրաքաղաքն մեծ Հոռոմ» կ'ըսէ թէ հոն եկած և բնակած է վեց ամիս։ (Տես Հայագատում էջ 592-593)։

Ուրեմն 1549 մարտին հասած է Հոռոմ և ոչ թէ 1548 ին։ Զինքը տակաւին Հոռոմ կը գտնենք 1550 ին (Կամենից, էջ 162)։

Եւ որովհետեւ Հ. Ակինեան կը հաւատատէ թէ Գուալտէր կը վկայէ թէ 1550 ին մեկնեցաւ Հոռոմէն «երթալու առ Կարոլոս Ե. ի Գերմանիա» ուրեմն ընդամենը տարի մը բնակած է Հոռոմ։

Գալով իւր մահուան թուականին Հ. Ն. Ակինեան «1551 տարւոյն վերջերը» կը նշանակէ, մինչ վաւերագիր մը կը հաստատէ թէ մեռած է 1552 Յունուար 14 ին. «Ի թվին Հայոց ՌԱ Յունվարի 14 Տէր Ստեփանոս Էջմիածնու կաթողիկոսն եկն ի Ֆռանգլիստանու Իլով քաղաքն և անդ վախճանեցաւ» (Տես Կամենից, էջ 19. «Տարեգրք Կամենիցայ» բաժինին մէջ)։

Հ. Ներսէս Ակինեան հաւանօրէն աւելի կարեւորութիւն տուած է Ստեփանոս Ռօշքեանի ժամանակագրութեան ուր 1551 թուականին տակ գրուած է հետեւեալը.

«Ստեփանոս կաթողիկոսն Էջմիածնի, կամ ընկեցեալ յաթոսոյն, կամ իւրովի թողեալ երթայ ի Հոռոմ, եւ կատարեալ գնազանդութիւն և զուխտն իւր, գայ ի Լէօպոլիս, և մեռանի յայսմ ամի, որպէս ցուցանէ գերեզմանաքարին նորա գիրն. «Hoc sepulcrum est Rev. Patris Stephani Patriarche Majoris Armenie, Rome fuit et Leopoli adueniens, animam suam Deo tradidit. 1551). (Տես Կամենից, էջ 135)։

Թուականի տարբերութիւնը որ երկու յիշատակարանները ունին մեկնութեան կը կարօտի, սակայն աւելի հաւանական է 1552 Յունուար 14-ը ընդունիլ իւրր վաւերական իւրր օրը օրին կատարուած արձանագրութիւն մը, մինչ տապանաքարը եւ Ռօշքեանի ժամանակագրութիւնը ժամանակ անցնելէ յետոյ գիրի առնուած են։

Օրմանեան Ս., որուն ծանօթ են Մեկլիքներու ստորագրած վաւերագիրը, Զամիշեանի գրածները եւ եթովպացի Պետրոս Արքեպիսկոպոսին տրուած վկայականը,

կ'ըսէ թէ «ազգային յիշատակարաններ և ժամանակագիրներ բնաւ ակնարկ մը չունին Ստեփանոսի Հոռմ երթալուն վրայ, եւ կը հաւաստէ թէ «Լեհաստանի յիշատակներ ալ մեզի յատուկ մանրամասնութիւններ չեն տար Ստեփանոսի գործունէութենէն, որ կարծես թէ անցած տեղերուն մէջ բնաւ հետք չէ թողուցած, անցած ըլլալուն վրայ կասկած յարուցանելու չափ», ուստի հետեւելով Չամբիկեանի գայն կը դարձնէ Էջմիածին 1551 ին եւ հիմնուելով այդ թուականէն յետոյ մինչև 1567 Ստեփանոս կաթողիկոսի մը յիշատակութեանց, կը հետեւնէ թէ Սալմաստեցիի ապրած է մինչև այդ թուականները:

Եթէ Օրմանեան այդ տողերը գրած ատեն տեսած ըլլար Ռօշքեանի ժամանակագրութիւնը կամ անկէ քաղուած արարտունուած վերոգրեալ տողերը⁽¹⁾, շատ մը հանգոյցներ լուծուած պիտի ըլլային իրեն համար: Պիտի ճշդէր ան Ստեփանոս Սալմաստեցիի մահուան թուականը (1552 Յունուար 14) և հետեւորար անոր իշխանութեան տեղութիւնը, եւ յիշատակուած միւս Ստեփանոսներուն ո՞վ ըլլալը:

Ալիշան տեղ մը Ստեփանոսը 1551 կամ 1552 ին վախճանած կ'ենթադրէ Էջմիածինի մէջ (Արարատ, էջ 231) ինչ որ ճիշդ պիտի ըլլար եթէ տեղւոյ սխալը չըլլար:

Օրմանեան որ առհասարակ ժամանակագրական հանգոյցները լուծել կը սիրէ, զարմանալի է որ չէ կրցած իր դէմ ելլող զօրութիւնը հարթել և 1552էն յետոյ զանազան թուականներով Ստեփանոս կաթողիկոսի մը յիշատակութիւններէն վրիպած՝ կարծած է թէ Սալմաստեցի ապրած է մինչև 1567: Զինքը խաբող Չամբիկեանն է զլխաւոր պատճառը այս չիփթութեան (Տես Չամբիկեան Գ. Հտ. էջ 519):

Եւ 1553 ին, 1564 ին և 1566 ին գրուած յիշատակարաններու մէջ Ստեփանոս կաթողիկոսի մը գոյութիւնը (Տես Չամբիկեան Գ. հտ. էջ 519, Արարատ էջ 230, և ծանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, Հ. Միւնաս Բժշկեան 1830 Վենետիկ էջ 143)

(1) Օրմանեան Հ. Ալիշանի Կամեկից հատորը ձեռքին տակ չունէր այդ էջերը գրած ատեն ապահովարար Շատ վերջերս իբր աղբիւր գործածել սկսած է այդ հատորը:

պատճառ եղած է Օրմանեանը վրիպեցնելու:

Օրմանեան նոյնպէս չէ կրցած գիտնալ թէ զրեթէ ժամանակակից ուրիշ Ստեփանոս կաթողիկոս մըն ալ գտնուած է որ Եւրոպա այցելած է Սալմաստեցիին պէս⁽¹⁾:

Այս կաթողիկոսն ալ է Ստեփանոս Առնջեցիին որուն պաշտօնավարութեան սկիզբը հաղիւ 1568 կ'ենթադրէ Օրմանեան, Դաւրիթեցիէն այդ թուականին առաջին անգամ յիշուած ըլլալուն համար. (Տես Ազգապատմ էջ 2263):

Օրմանեան կ'ըսէ թէ «ինչպէս ուրիշ շատ մը կաթողիկոսներուն, նոյնպէս Առնջեցիին ալ նախընթացին վրայ բան մը պիտի չկարենանք պատմել, և ոչ ալ իր գործունէութեան մասին բան մը գիտենք, և կ'երեւի թէ երկարակեաց ալ եղած չէ... և ամենայն վատահոթեամբ կը հետեւցնենք Միքայէլի կենդանութեան անոր վախճանած ըլլալը, առանց կարենալու ժամանակը ճշդելու»: (Ազգապատմ էջ 2264):

Օրմանեան եթէ տեսած ըլլար Ալիշանի Կամեկից հատորը շատ հաւանական է որ 1552 էն յետոյ Ստեփանոսի անունով յիշատակարաններուն ամբողջ Առնջեցիին պատկանիլը, որով բաւական երկարատեւ կաթողիկոսութեան վարելը, կ'ընդունէր ինչպէս նաեւ կը ծանօթանար անոր Եւրոպա ուղևորութեան, որուն բոլորովին անտեղեակ է:

Այս չիփթութեան մէջ կարեւոր դեր մը ունի Առաքել Դաւրիթեցի որ իբր ժամանակով ամէնէն մերձաւոր պատմագիրը, աղբիւր ծառայած է և իր սխալ ժամանակագրութեամբ չիփթութեան մատնած է Օրմանեանը:

Դաւրիթեցի 1541 ին Ստեփանոս Սալ-

(1) Հոս անցողակի գիտել տալ աւելորդ չըլլայ նոյն օրերուն Եւրոպա էր նաեւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքը՝ որ նոյնպէս Ստեփանոս անուն ունի: Կամենիցի տարեգրութեանց մէջ (Կամենից էջ 18) 1549 ին կը կարգանք թէ «Տէր Ստեփանոս Ըստամբուլու պատրիարքն եկն ի Կամենից և կամենիցն քարոզեց»:

Արդարեւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքն է 1550-1561 Ստեփանոս վարդապետ, որուն ժամանակագրութիւնն ալ պէտք է սրբադրել, քանի որ 1549 ին արդէն իբր պատրիարք կը յիշուի: Հաւանական է նախագրել թէ անկա Ստեփանոս Սալմաստեցիին ընկերացած է Կ. Պոլսէն:

մաստեղի աթոռակից ձեռնադրուելը կը հաստատէ եւ 1545 ին անոր աթոռակից կուտայ Միքայէլ Սերաստացին:

1557 ին Ստեփանոս Սարմասեցի (+ 1552) և Միքայէլ Սերաստացի իբր թէ իրենց աթոռակից կ'առնեն Բարսեղ և Գրիգոր Վաղարշապատցիները, և վերջապէս 1567 ին դարձեալ իբր թէ Միքայէլ, Բարսեղ և Գրիգոր իրենց աթոռակից կ'առնեն Ստեփանոս Առնցեցին:

Այս ժամանակադրութիւնը սակայն կը քանդուի 1552 ին Ստեփանոս կաթողիկոս Սարմաստեցիի անհերքելի մահուան իրողութեամբ:

Ուստի կը խորհինք որ 1557 ին Միքայէլի հետ յիշուած Ստեփանոսը պէտք է ըլլայ Առնցեցին որ առնուազն այդ թուականին օծակից պէտք է եղած ըլլայ, և ոչ թէ 1567 ին, քանի որ անսուտ յիշատակարաններ անոր իշխանութեան վրայ եղած ըլլալը կը յիշեն այդ թուականէն աւտայ:

Այսպէս յիշատակարան մը, որ Չամիչեանի ալ ծանօթ պէտք է ըլլայ, 1553 ին արդէն զայն կաթողիկոսական աթոռի վրայ ցոյց կուտայ:

Ահա այդ յիշատակարանը.

«Կրկին նորոգեցաւ . . . Աւետարանս ի թվականութեան Հայոց ՌԲ. (= 1553) յունվար ամսոյ Գ. ի գաւառն ի Կեսարիոյ, ի մեծահոգի սուրբ ուխտս ի դուռն Կարապետին, ի հայրապետութեան Տէր Սեւփանոս կոստողիկոսին և . . . » (Տես Մայր Յուշակ հայերէն ձեռագրաց վեցերորդ, էջ 317):

Նկատելով որ Ստեփանոս Սարմաստեցի մեռած էր 1552 Յունվար 14 ին, տարի մը յետոյ 1553 Յունվարին թերեւ կարելի է խորհիլ կրնային անգիտակ ըլլալ անոր մահուան Կեսարիոյ մէջ և սխալմամբ զայն յիշել: Սակայն կարելի է նոյն տոնն մը տածել թէ յիշատակարանը կը պատկանի ուրիշ Ստեփանոսի մը՝ յաջորդող Սարմաստեցիին՝ որ ուրիշ մէկը չի կրնար ըլլալ, եթէ ոչ Առնցեցին:

Ուստի 1552 ին իսկ անիկա պաշտօնի մտած կրնանք համարել: Տասը տարի յետոյ զինքը կը գտնենք Կամենից, ինչպէս կը հաստատեն երկու յիշատակարաններ, մին հայերէն և միւսը թաթարերէն:

Առաջինը որ կը գտնուի Կամենից պահուած տարեգիրքի մը մէջ, որ գրուած է Տէր Յովհաննէս քհ. է 1560 էն մինչև 1610 անցքերու մասին, ունի հետեւեալ տողերը.

«Թվ. ՌԺԱ. (= 1562) Հայոց ազգիս Տէր Ստեփաննոս Առնցեցի կաթողիկոսն եկաւ ի Կամենիցս ստոյգ և ճշմարիտ ճանապարհաւ. և եկաց ի Կամենիցս՝ ի Հրեշտակապետացն մինչև ի տնօրէնութիւն Գրիստոսի, և ապա զնաց յիլով քաղաքն, և անդ ընդունելի և պատուելի եղաւ Գրիստոնէից և ապա դարձեալ եկն ի Կամենիցս: Եւ էին ընդ նմա Տէր Զաքարիոս եպիսկոպոս և Տէր Դաւիթ վարդապետ և Լուսիկ անուն սարկաւազ մի. զոր մեզ եկին. և զՍ. Լուսաւորչին օրհնութիւն ետուն: Բայց մեծ զորմանք զմեզ կալաւ. որ ի յայս աշխարհս զՍ. Էջմիածնայ զկաթողիկոս տեսաք. վասնզի յօրէ յօրմէ հետէ զՍ. Էջմիածնայ աթոռն կարգել է Ս. Լուսաւորչին մեր Հայոց ազգիս՝ մինչև ցոյցմ կաթողիկոս ի յայս աշխարհս բնաւ ոք չէր տեսեալ, զայն մերոյ տեսեալ, և Աստուծոյ փառս մատուցեալ որ զմեզ այնպիսի ճշմարիտ քահանայապետին տեսոյն արժանացոյց»: (Կամենից, էջ 22):

Իսկ երկրորդը հետեւեալն է.

«Եւազըլաբլ, Իլով չահարինայ, Գօլէկայ անայ Սուրբ Աստուածածիննինկ, կարողիկոս լուխանայ Տէր Սեփանոս նունկ, ախպաշըլընայ Տէր Գրիգոր արհիախաշնինկ վանըլ երեսփոխան խնայ, պարոն Օհաս, Ատապէլ օղու, տայ պարոն Հրիհոր, բան Ահան օղունուն Թվ. ՌԺԱ. (= 1562) (Տես Մայր Յուշակ հայերէն ձեռագրաց վեցերորդ, Ա. հտ. էջ 837):

Օրմանեան բոլորովին անգիտակ է այս երկու յիշատակարաններուն, որոնք գէթ հինգ տարի կը կանխեն անոր պաշտօնավարութեան համար իբր սկիզբ նշանակած թուականէն (1567) և որոնք իրենց սկզբնազիր հանգամանքով ջախջախիչ փաստեր են, որոնք հերքում չեն վերցնել:

Միայն զարմանալի է որ յիշատակագիր քահանան առաջին յիշատակարանին մէջ չտեսնուած և չլսուած բան մը կը համարէ կաթողիկոսի մը այդ կողմերը այցը, մինչ այդ թուականէն տասը տարի առաջ Կամենից այցելած և հոն իսկ մեռած էր Ստեփանոս Սարմաստեցի (1552) և ալ ա-

ւելի առաջ, չորսը 1485 թուականին հոն գտնուած էր Յովհաննէս կաթողիկոս «Աւջակիր», ինչպէս Ստեփանոս Ռօշքեան հաւաստած է հիմնուելով Էջմիածնի «Կոնդակ Նուիրակացի» վրայ: (Տես Կառննից, էջ 135):

Սակայն այս պարագան երկրորդական նշանակութիւն ունի, և աւելի անգիտակցութեան մը կամ յիշատակագիր քահանային այդ կողմեր նոր եկած ըլլալուն արդիւնքը կրնայ ըլլալ:

Գիտելի գլխաւոր կէտն այն է որ յիշատակարանին գրիչը իր ծննդավայրովը որոշելով Ստեփանոս կաթողիկոսը, անհերքելի փաստ մը կուտայ գէթ 1562ին անոր կաթողիկոսացման, որով զուցէ 1553ի յիշատակարանին համար երկրացութիւն մը կրնայ ստեղծուիլ:

1552ին Ստեփանոս Սալմաստեցի մեռած է՝ անհերքելի փաստով եւ 1562ին Ստեփանոս Առնջեցի կաթողիկոս է նոյնքան անառարկելի ապացոյցով:

Ուրեմն Ալիշանի մէջ բերած ի Կաֆա 1564ին զողափարուած ձեռագիրի մը մէջ յիշատակուած Ստեփանոս կաթողիկոսը (տե՛ս, Արարատ էջ 230) կրնանք ըսել անվարան թէ զարծեալ Առնջեցին է և ոչ թէ ըստ Օրմանեանի Սարմասեցին:

Անմիտելի է այս տեսութիւնը երբ նշկատի առնենք թէ տարի մը յետոյ՝ 1565ին Լեհաստանի մայրաքաղաքին մէջ գրուած պարզատումարի մը յիշատակարանին մէջ օրուան կաթողիկոսը կ'անուանուի իր ծննդավայրովը «Տէր Սեփանոս Առնձեցի» (տե՛ս, Յուցակ Հայ Զեռագրաց կայսերական մատենադարանին ի Վիեննա, Տաշեան էջ 38) և ուէ տարակոյս չի թողուր այլ ևս Սալմաստեցիին հետ չիոթելու:

Նոյնպէս Կամենից քաղաքի յիշատակարաններուն 1566 սեպտեմբեր 1 թուականով արձանագրութիւնը «ի կարողիկոսութեան Տեսն Տէր Սեփանոսի» (տե՛ս, Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան. Հ. Միշաս Բժիշկեան 1830, Վենետիկ, էջ 143) նոյնպէս պէտք է Առնջեցիի վերաբերի և ոչ Սալմաստեցիի, ինչպէս սխալմամբ կարծած է Օրմանեան:

Վիեննայի կայսերական մատենադարանին մէջ պահուած 1567ին Իլովի մէջ գրուած Սաղմոսի մը յիշատակարանը (տե՛ս Կամենից էջ 164 կամ Յուցակ Հայ Զեռա-

գրաց կայս. մատենադարանին ի Վիեննա, էջ 22) — որ կ'երեւայ թէ նոյնպէս Օրմանեանի անձանօթ միացած է — որոշապէս կը հաստատէ թէ Առնջեցի տակաւին իշխանութեան վրայ է և թերեւ միակ զահակն է, վասնզի կ'ըսէ «գրեցաւ սա ի թագաւորութեան այսմ աշխարհիս Գլու Յիկմոնդ Ակուստոսին և ի կարողիկոսութեան Ս. Էջմիածնի Տէր Սեփանոս Առնձեցոյ, և ի եպիսկոպոսութեան այս նահանգիս Գրիգոր վարդապետի Վանեցոյ»:

Նշանակելի է որ ժամանակակից աթոռակիցները չեն յիշուիր:

Այս երեւոյթը անով կրնանք մեկնել թէ Ստեփանոս Առնջեցի զեռ Եւրոպա էր թերեւ, կամ զայն իրենց մօտ կը զգային և զայն միայն կը յիշատակէին, մօտէն ճանչցած ըլլալով:

Սակայն այս տեսութիւնը կը ժխտէ 1572ին Մոկսի Ս. Վարդան վանքը գրուած Աւետարանի մը յիշատակարանը (տե՛ս, Յուցակ Զեռագրաց Վասպուրականի, էջ 676) որ զարձեալ Ստեփանոսը կը յիշէ՝ առանց Միքայէլ Սեբաստացիին կամ ուրիշ աթոռակից մը միասին ունենալու:

Ահա այդ յիշատակարանին բառերը՝ «Իսկ կաթողիկոսութեան Հայկողեան սեռի Տէր Գրիգորիս Աղթամարեցի եւ Տէր Սեփանոսի Էջմիածնին եւ մականուն(ըն)՝ Զրպլախ կոչի եւ Տէր Աստուած(ն) Իսրայէլի Որ պահապանն է աննիրհելի Պահէ զաթոս հայրապետիս Հաստատ եւ անշարժ վերայ վիմիս»:

Այս յիշատակարանը որ անոր մականուն մը ևս կուտայ, — Զրպլախ կոչելով զայն — աւելի մեղ կը մղէ մտածել թէ Ստեփանոս Սալմաստեցիի անմիջական յաջորդը եղած է Ստեփանոս Առնջեցի 1552ին, որ իրեն աթոռակիցներուն մէջ ունէր նաեւ Միքայէլ Սեբաստացիին, Բարսեղը, Գրիգորը, և այլն:

Ինքն է բուն կաթողիկոսը, որ անընշան ոք չէ, և ոչ ալ սակաւակեաց, ինչպէս կը կարծէ Օրմանեան, կամ Զամիշեան՝ որ միայն երկու տարի (1573-1575) կաթողիկոսութիւն վարած ցոյց կուտայ զայն (Գ. հտ. էջ 525):

Անիկա գործօն զեր մը կատարած է. ինքն է զեկալարող ուժը Սալմաստեցիէ

յետոյ շարունակելով անոր գործը Եւրոպայի մէջ, իր ձեռնարկներուն ուժ տալու գերը թողով միայն իր աթոռակիցին՝ Միքայէլի Սերաստացիի որ անոր Եւրոպա մեկնած տարին (1562) Սերաստիոյ մէջ ժողով մը կը գումարէր, Արգար զպիրի թագաւորացն ըլլալը հաստատելու և իրը աշխարհական պատգամաւոր Եւրոպա զրկելու համար:

Ստեփանոս Առնջեցի պաշտօնավարած է ինչպէս վերոյիշեալ վաւերագիրները կը հաստատէին, 1552էն մինչև 1572 և թեւ ըստ աւելի ուշ, այսինքն աւելի քան քսան տարիներ, պաշտօնավարութեան տեւողութիւն որ շատ քիչ կաթողիկոսներ կրցած են ունենալ:

Հ. Ներսէս Ակինեան (Հ. Ա. 1917/18 էջ 145-148) Ստեփանոս Սալմաստեցիի վերայ խօսած ատեն կ'ըսէ թէ «կաթողիկոսն ... կը մեկնի Էջմիածնէն հեռն առած արքայակոյսս մը և արքայակոյսս մը» որոնցմէ եւ պիտկոյսը կը կորսնցնէ Հոռոմի մէջ: (Նոյնը կը հաստատէ Չամչեան. Գ. հտ. էջ 517-518):

Եթէ ճիշտ է այս տեղեկութիւնը տեղի կայ մտածելու թէ թերևս Արքայակոյսը նոյն ինքն Առնջեցին էր, որ յետոյ կրկին թերևս

Եւրոպա զրկել յարմար դատուած է անոր ընդհատուած գործը շարունակելու համար:

Ստեփանոս այս մասին որոշ տուեալ մը չունինք: Կարելի է նոյնացնել զինքը նաև Կ. Պոլսոյ Ստեփանոս պատրիարքին հետ (1550-1567) որ ինչպէս յայտնի է Ստեփանոս Սալմաստեցիի հետ 1549ին Եւրոպա էր և որ 1561ին կրնայ Էջմիածնայ կաթողիկոս ընտրուած ըլլալ և 1562ին անցնիլ Եւրոպա:

Այդ պարագային Վենետիկի վանքը պահուած 1553ին գրուած ձեռագիրին մէջ յիշատակուած Ստեփանոս կաթողիկոսը, պէտք է ենթադրել թէ 1552ին իրով մեռած սակայն իր մօհը Կեսարիոյ մէջ արձապանգ չգտած՝ Ստեփանոս Սալմաստեցիին կը վերաբերի և Առնջեցի Ստեփանոսը 1561ին պաշտօնի մտած է:

Այդ պարագային Առնջեցիի կաթողիկոսութեան տեղութիւնը հարկ կ'ըլլայ ընդունիլ 1561-1572-... և ոչ թէ 1552-1572-...

Այս կէտը սակայն կը կարօտի քննութեան, վասնզի չափազանց խնդրական է, թէ և հաւանականութեան է ալ զուրկ չէ:

13 Յուլիս 1931

Դանիթե

ԱՐՇԱԿ ԱԼՊՅԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՐՄԱՆ ԳԵՂԵՑԻԿ, Համեմատական-Բնական Ուսումնասիրութիւն: Գեղ. Գոհ. Հ. Ա. ղեկավարող Վ. Մատիկեան: Վ. Բնագ, 1930, էրես 341, Գիւմ Բ, 4.— Ազգ. Մատ. Թիւ 22:

Ողբացեալ Հ. Ա. Վ. Մատիկեանի սոյն հատորը արտատպուած է Հանդիս Աւստրալիայէն: Կը բովանդակէ Յառաջարան մը և ամփոփ Ներածութիւն մը: Գրքին պարունակութիւնը երկու գլխաւոր մասերու բաժնուած է. Ա.— Ազգային աղբիւրներ Արայի մասին. և Բ.— Օտար աղբիւրներ Արայի մասին և համեմատութիւններ:

Ներածութեան մէջ հեղինակը կը շեշտէ Արայի ուսումնասիրութեան կարևորութիւնը հայ ազգի ծագման բազմակնճիտ հարցին լուսարանութեան տեսակէտով: «Արայ Գեղեցիկը մեր գիցարանական շրջանին ամենակարկառուն գէմքերէն մէկն է, որ իր քնքոյշ և հմայիչ պատկերովը այնպէս պայծառ կերպով գուրս կը ցայ-

տեցընէ Հայուն խրոխտ բայց և մաքուր և ազնիւ հոգին» (էջ 3-4): Դարձեալ. «Արայ Գեղեցիկն ուսումնասիրել կը նշանակէ Հայ ազգին ծագման մը յարեալ քննարկել և ճնշել» (4): Մատիկեանի այս հաւաստումին ճշգրտութեանը վրայ տարակուսողներ եթէ կան ներկայ հատորի ընթերցումը պիտի փարատէ իրենց կասկածը: Հեղինակին աշխատութեան նպատակն է Արայի «հայկական նկարագիրն ու միայն փրկել, այլ աւելի ևս յառաջ երթալով փորձել ցուցնելու թէ առասպելս իր ամենանախնական ձևին մէջ հնդեւրոպական մայր-աղբիւրէն կը բխէ և հետեւաբար՝ հնդեւրոպական ազգերու գէթ որոշ մէկ խումբին հասարակաց աշխարհայեացքին մէկ մասը կը կազմէր» (5): Գրքին հետագայ էջերուն մէջ ներկայացուած Արայ Գեղեցիկին համապատասխան օտար առասպելները և կատարուած համեմատական քննութիւնները կը հաստատեն հեղինակին սոյն առաջադրութիւնը:

Հատորիս Ա. Մասը բաժնուած է 4 գլ-

լուխներու, որոնցմէ առաջինին նիւթն է Գրախան Ալանդորթին: Հոս հեղինակը կը ներկայացնէ Արայի աւանդավէպին վրայ խօսող մեր երեք գլխաւոր աղբիւրները. Անանուն, Եգնիկ և Ռորենացի, որոնց մէջէն կարեորագոյնն է Անանուն: Քննելով սոյն մատենագիրներու ներկայացուցած գրոյցները, Մատիկեան կ'ընդունէ թէ առասպելին Ե. դարու սկզբնական ձևին կը վերաբերին «Արայի գոյութիւնը, անոր շնաշխարհիկ գեղեցկութեամբ օժտուած ըլլալն և այս իսկ պատճառաւ Շամիրամէն կամ համապատասխան ուրիշ զիցունհէ մը սիրուելը, պատերազմը, Արայի պատերազմի մէջ իյնալը, բայց յետոյ վերնատան մէջ Արալէզներու լիզելով յարութիւն առնուլն ու կենդանանալը» (17): Հեթանոս հայոց համար Արան մա՞րդ մըն էր թէ աստուած մը: — Նկատելով որ մեր վերոյիշեալ մատենագիրները բոլորն ալ քրիստոնեայ են, և ժամանակին ընդունուած եւհեմերական տեսութեան համաձայն հեթանոս աստուածները երկրաբնակ անձեր եղած են երբեմն, ի հարկէ Ե. դարու հեղինակներ՝ Եգնիկ և Անանուն՝ իրրե մարդ, քաջ թագաւոր մը, պիտի ներկայացնէին Արան, որ սակայն հայոց հեթանոսական շրջանին ճանչցուած պէտք էր ըլլար իրրե «ազգային պահապան» աստուած մը, որ կը մեռնէ, բայց վերսին կը կենդանանայ» (18):

Երկրորդ գլխուն մէջ կը ներկայացուի Արայ Գեղեցիկի մասին գեռ գոյութիւն ունեցող ժողովրդական Ալանդորթինը: Հեղինակը 18-47 էջերուն մէջ կը պատմէ քանի մը ժողովրդական գրոյցներ, որոնք ինչ ինչ գիծերով կը համեմատուին Արայի առասպելին հետ:

Երրորդ գլուխին նիւթը կը կազմէ Շամիրամ: Հին ժամանակներէն մինչեւ ժ.թ. դարու կէսերը Շամիրամ նկատուած էր պատմական անձնաւորութիւն մը, մեծագործ թագունհի մը: Բայց սեպագիր արձանագրութեանց մէջ այդ տեսակ թագունհի մը յիշատակը չգտնուելուն Շամիրամի պատմականութիւնը կասկածի տակ ինկաւ և աստուա-բարեւական Իշտարի հետ նոյնացուեցաւ: Այս տեսութիւնը, սակայն, հագիւ կէս դարու կեանք ունեցաւ, վասնզի յաջորդաբար գտնուած արձանագրութեանց մէջ կարգացուեցաւ Շամիրամի տնունը,

որ կիներ էր Սամսի-Ազադ թագաւորին (826-811): Այս կերպով հաստատուեցաւ թէ Ասորեստանի մէջ Թ. դարու վերջերը կ'ապրէր Շամիրամ անունով թագունհի մը: Ասորեստանեան արձանագրութեանց մէջ կնոջ մը յիշատակութեան այս անսովոր երևոյթը ինքնին փաստ մը կը նկատուի հրապարակական կեանքի մէջ Շամիրամի ազդեցիկ դեր մը խաղցած ըլլալուն ի նշան պատ: Ուստի շատ մը գիտուններ աւանդութեան Շամիրամն ու պատմութեան Շամիրամմատը կը նոյնացնեն իրարու հետ:

Մատիկեան յետոյ աւանդութեան Շամիրամին նկարագրութիւնը կու տայ օգտուելով Դիոգոր Սիկիլիացիէն: Շամիրամ գուստրն է Դերիկետոյ ասորի զիցունհոյն, որ ընկեցիկ կ'ընէ զինքը անպատին մէջ, ուր աղանձները կաթով եւ պանիրով կը սնուցանեն զայն: Շամիրամ մեծնալով շատ մը արշաւանքներու կը մասնակցի, նինոսի կիներ կ'ըլլայ, հսկայ շինութիւններ կը կատարէ, և այլն: Ապա ինքզինքը շուայտութեան տալով շատ մը սիրականներ կ'ունենայ և բոլորն ալ կը սպաննէ: Վերջապէս ինքն ալ կը սպաննուի կամ ազունիւր կը փոխուի:

Քրիստոսէ առաջ Գ. դարուն Շամիրամ արդէն գրաւած էր իր մօրը զիրքը ստանալով սիրոյ և պատերազմի զիցունհի ներկարագիրը: «Դիցարանական երևոյթ մըն է եղածը եւ ամենասովորական երևոյթ: Աստուածներու ինչպէս նաև առասպելական ո՛րեւէ դէմքերու իրարու հետ ձուլումը կը պատահուի սովորաբար մին միւսին որդիին կամ դուստրը հոշակելով» (56): «Աստուա-բարեւական ըմբռնման համաձայն թագաւորները՝ ուրեմն նաև Շամիրամ իրրե թագունհի, աստուածազգի են և սերած են մայր դիցունհի = Իշտարին» (57): Դիցարանական և պատմական անձնաւորութեանց իրարու հետ ձուլման պարագային «աւելի պատմականն է դիցարանականին հետ ձուլուողը» (58). հետեաբար «դիցարանական Իշտարն է, որ Շամիրամի կեանքէն պատմական գծեր կը ստանայ իր նկարագրին վրայ, և ասոնցմէ մէկն ալ՝ ինչպէս կ'ենթադրուի՝ Շամիրամ անունն է: Վասնզի աստուածականին բարձրացողը և անոր հետ ձուլուողը Շամիրամ է և ոչ թէ Իշտար» (59):

Շամիրամի գրոյցը ինչպէս եկաւ Հայաստան: — Ուրիշներու հետ Մատիկեան

ալ կ'ընդունի որ Շամիրամի առասպելը Հայաստանի հարաւային նահանգներուն մէջ բնակող տեղացի Ասորիներուն ազդեցութեամբ թերեւս մուտ գտած ըլլայ մեր մէջ» (66): «Բանի որ Շամիրամի առասպելը մեր ազգային մշակոյթին համար օտար տարր մըն է, խնդիր է այժմ թէ ի՞նչ էր իր նախորդ գիցուհւոյն անունը» (81): Այս հարցը անշուշտ մեծ կարեւորութիւն ունի հայ գիցարանութեան համար: Մատիկեան կասկած չունի որ «Հայ Արային նախնական սիրահարը հայ դիցունի մըն էր» (81): «Դրեւորութիւնն այժմ անոր ինքնութիւնն որոշելու մէջն է» (81): Այս նպատակով հեղինակը թուցիկ ակնարկով մը աչքէ կ'անցընէ հայ դիցունիները, նանէ, Անահիտ և Աստղիկ: Նանէի մասին իր եզրակացութիւնը բացասական է պարզապէս, և անօգուտ կը կարծէ «գիցուհւոյս և Արայի միջև սեռային որոշ աղերս մը փնտռելը» (88): Անահիտ, իբրեւ մայր դիցունի, կը նոյնանայ Բարեկոնի Իշդար և ասորական Շամիրամ գիցունիներուն հետ: Հետեւեալը Անահիտայ հարցը մեծ կարեւորութիւն ունի Արայի առասպելին համար: «Ի հարկէ բնաւ չի յիշուիր թէ Անահիտ սիրականներունցած, զորոնք միանգամայն սպաննած և յարուցած ըլլայ: Սակայն այս լուծութիւնը տակաւին փաստ չէ. պակասը նմանութեան օրէնքով պէտք է ամբողջացընել» (97): Մատիկեան կը գրէ մինչև իսկ թէ «Անահիտայ սիրականներ ունենալը տարակուսի տակ չի կրնար ձգուիլ» (98): Դարձեալ. «գծուորին է սակայն ընդունիլ թէ եղած չըլլայ բնաւ ազգային առասպել մը, որուն մէջ Արայ և Անահիտ օրէն կերպով իրարու հետ աղերսի մէջ մտած չըլլան, քանի որ մին սիրող է իր ամբողջ իսկութեամբը, իսկ միւսը սիրոյ զոհ» (98): Այս նկատողութիւնները արժանի են մտադրութեան աչքի առջև ունենալով Անահիտի նկարագիրը և իր պաշտամունքին մաս կազմող «ամօթալի արարմունք»ը: Աստղիկին գալով Մատիկեան կը լքէ այն կարծիքը թէ ասորական դիցունի մըն է ան ու կը գրէ. «Աստղիկ հայ դիցունի մըն է և բոլորովին նոյն Արուսեակին հետ» (100): Արուսեակ կը համապատասխանէ, ըստ հեղինակին տեսութեան, «հնդկական *Grushī*», որ արշալոյսի դիցուհւոյն «*Ushas*»-ի մէկ ուրիշ

անունն է» (100): Աստղիկ-Արուսեակ Հայոց քով դարձաւ «Իշդարի պէս զգայական սիրոյ ամենաստորին բնազդներու դիցունի» (101): Այս արգիւնքը ձեռք ձգելէ յետոյ Մատիկեան կը հարցնէ. «Կը սխալմ եւրեմն, եթէ ըսեմ թէ նաև այս Աստղիկ-Արուսեակն է Արայի նախնական սիրահարն և անոր կեանքին ամեն փոփոխումն հետեւողը» (101): Պնդել չ'ուզեր ան. բայց միւս կողմէն չի կործեր «թէ ասկէ աւելի հաւանական են թագրութիւն մըն ալ գրեւոր» (101): Այս ենթադրութեան հաւանականութիւնը կրնանք ըսել թէ ակներեւ է: Հոս թերեւս աւելորդ չէ դիտել որ Յաւիտեան Վահեմահեան մեհեանին երեք բազմոցներէն վերջինը, որ Աստղիկին տնտեսով կոչուած էր, կ'ըսուէր նաև «սենեակ Վահագնի» (Ագար.): Նոր հարց մը երևան կու գայ այս կերպով, թէ Վահագն կրնա՞յ համեմատուիլ Արայի հետ: Այս հարցումին կարելի է պատասխանել հաստատական շեշտով: Ինչպէս որ ասորին Շամիրամ գահընկէց կ'ընէ բնիկ հայ Աստղիկը և կը գրաւէ անոր աթոռը, նոյնպէս ալ պարսկական Վահագնը (հմտ. Կրօնի Մագուր և Դից., Հ. Ա. Մ., էջ 160-1) կրնայ գրաւած ըլլալ Հայ Արայի գահը պարսկական երկարատեւ և զօրաւոր ազդեցութեան շնորհիւ: Հեղինակը այլուր կը գրէ այս մասին թէ «Վահագն նկատելու է օտարամուտ աստուած մը, որ բնիկ ազգային աստուծոյ մը տեղը բռնած է: Այսօր կը միտիմ այս ազգային աստուծոյ Արայ Դեղեցիկը համարել և այս նոյնացումը երեւակայութիւն չէ, այլ արգիւնք համեմատական քննութեան» (237): Արայի և Վահագնի նոյնացումը ընդունած է Ազոնց ալ (Տես Հայրենիք Ամսագիր, Ե. Տարի, Թիւ 2, էջ 77): Դարձեալ ուրիշ նկատելի պարագայ մըն է Աստղիկի և Շամիրամի համեմատութիւնը: Երկուքին ալ նուիրական թուշուն էր աղանին և Վարդափառի տօնին առթիւ հնուց սովորութիւն ունէին հայեր աղանի թոցնելու: Վարդափառը կը թուի նախապէս եղած ըլլալ Աստղիկի տօնը, որուն տեղ Լուսաւորչի կողմէ սահմանուած է Քրիստոսի Այլակերպութեան տօնը: Հարկ է ի մտի ունենալ նաև որ վարդը նուիրական ծագիկն էր Աստղիկի: Այս նկատողութիւններէն յետոյ բաւական

պարզ կերպով երևան կու գան Արայ եւ Աստղիկ իբրեւ բնիկ հնադոյն հայ աստուածութիւններ, որոնք կրնան համեմատուիլ օտար համապատասխան զոյգերու հետ:

Զորրորդ գլխուն մէջ խօսուած է Արալիզներու մասին: Արալիզները շնաստուածներ են: Արալէզ, Առլէզ եւ Յարալէզ ձեւերով գրուած կը գտնենք մեր հին մատենագիրներուն մօտ: Աստուծոյ մօտ շնորհները կը նկատուի ուղիղն ու սկզբնականը: Հեղինակին համաձայն «Ե.րդ դարու հայ մտաւորականութիւնը՝ և հաւանորէն նաեւ հայ ժողովուրդը Արալէզ ըսելով՝ Արա յիզող երկնային շնիկներ կը հասկնային» (110): Մատիկեան կը շեշտէ թէ «չունը սկզբնական տարր մըն էր Արայ Գեղեցիկի առասպելին մէջ» (117): Արայ Գեղեցիկի նկարագրին մէջ հեղինակը հարկ կը համարի տեսնել պատերազմասէր քաջամարտիկ հերոսի մը յատկութիւնները և կը գրէ. «վըստահ եմ որ Արայի մասին՝ բացի Շամիրամի դէմ մղած պատերազմէն, ուրիշ փառաբանութիւններ ալ կը պատկերէին» (120): Մեր կարծիքով անհաւանական չէ որ Արայի քաջագործութիւնները մասամբ անցած ըլլան իր հօրը Արամին, որ զիցաբանական անձնաւորութեան մը յատկանիշները կը կրէ իր վրայ, և կամ Վահագնին: Աստուծոյ մօտ է Վահագնի զոդնալը «զյարզոյ Բարշամայ՝ Ասորեստանեայց նախնւոյն» (Ա. Շիրակացի): Խորենացի Արայի հօր Արամին կը վերագրէ մեծ քաջագործութիւն մը, որուն համաձայն նա պատերազմ կու տայ Բարշամի դէմ, որ էր «յարգէ սկայիցն»: Բարշամ հալածական կը փախչի դէպի Ասորեստան և ի վերջոյ անոր զինակիրներէն կը սպաննուի: «Եւ զայս Բարշամ վասն արութեան իւրոյ բազում զործոց՝ աստուածացուցեալ պաշտելին Ասորիք ժամանակս յոյովս» (Խոր. Ա. ժղ.): Արամի և Վահագնի վերագրուած քաջագործութեանց նմանները յիրուի պատմուած ըլլալու են Ասորեստանցոց դէմ պատերազմ մղող Արայի մասին:

«Քաջամարտիկ Արայ Գեղեցիկ էր միանգամայն փառաբանող մը՝ . . . և որսորդ հերոսը ունէր նաեւ իր շուքը» (120): Ինչպէս որսորդ Որիոն՝ Շնիկ Աստղը: Յունացքով Արէսի աջ բազուկն էին իր շուքները: Այս և ուրիշ զիտողութիւններ ընելէ վերջ Մատիկեան կը յարէ. «հետեւաբար կար-

ծեմ չատ աւելի բնական է և իրաւացի Արալիզներն իրենց զարգացման ամենասկզբնական շրջանին որսորդ և քաջամարտիկ Արային ընկերացող շնիկներ համարելը քան թէ Արայի մահուան հետ միայն յարաբերութեան մէջ դնել» (121): Յատկանշական է շուներու կատարած դերը Արաւազդի առասպելին մէջ: Հոս ըստ Մատիկեանի «զիւականն ու վիշապայինը աւելի հին է քան հերոսականը, որ հաւանորէն մինչև իսկ պատմական ժաղում ունի» (137): «Աւերպացի պատմախոյններէն շատ քիչերը կ'ընդունին Արաւազդայ պատմականութիւնը և ան ալ ամենամեծ վերագահութեամբ» (138): Դուրեանի համար ալ «իրեւ պատմական անձնաւորութիւն կեղակարծ կը մնայ ան» (Զեռագիր): Իսկ Արաւազդի նկարագրին մասին կ'արտայայտուի հետեւեալ կերպով. «Ի՞նչպէս կարելի եղաւ Աժդահական զրոյցին ամբողջ տարազը հազցնել ազատարար Արաւազդին: Մէկկի թողով առասպելներու անդիտակից ձգտումները՝ մեզի կը թուի թէ Արաւազդ անունով պատմական հայ անձնաւորութիւն մը՝ թերեւ իր բուն ու մոլեկոն բարքով ու եղբական վախճանովը խորագէտ ազգած ըլլայ ժողովուրդին երեսկայութեանը վրայ, որ կրցաւ հաւատալ թէ ողջ էր ան ու պիտի գար օր մը վրէժ լուծելու (հմտ. ներքին, Արթուր Իշխանի եայլն պարագաները): Նման գաղափար մը արդէն կազմուած էր փրկիչ Արաւազդին համար, ուստի յայտնի հակազդեցութեամբ մը փոխադրուեցաւ առասպելին կեղծական ծանրութիւնը՝ Շիրգար (բախուկ) Արաւազդ մը գրուելով միւսին տեղ, հաւանաբար՝ քրիստոնէական համոզումի թելադրութեամբ, հեթանոս ազատարար մը դերը ազարտելու կամ զայն մոռցնել տալու համար» (Զեռ.): Դուրեանի սոյն տեսութիւնը, որ հակառակն է Մատիկեանի յայտնածին, շատ աւելի հաւանական կը թուի մեզի:

Գրքին Ա. Մասը կը վերջանայ Ս. Սարգիսի և Առաջաորոց պահին նուիրուած հատուածով մը (էջ 153-170): Մատիկեան կը յանգի սա եզրակացութեան թէ աղբրս մը կայ Արայի Առասպելին և հայ Ս. Սարգիսի պատմութեան միջև, «ուսկից առթուած է ապահով Յոյներու Ս. Սարգիսի մասին հնարած ցնորական զրոյցը» (168):

(Մնացեալը յաջորդով)

Ն. Վ. Պ.

ՀՈՌՄԱՆԵՐՈՒ ՊԱՅՔԱՐԸ

Հոգևոր և աշխարհիկ Հոռոմները պարբերաբար իրարու դէմ կը ցցուին: Լատերանոս համաձայնութիւնը քաղաքական գետնի վրայ կը մնայ, մինչդեռ հակամարտութիւնները կրօնական և բարոյական են, հետևաբար խորունկ և տևական:

Երկուքն ալ արմատապէս կը տարբերին իրենց զաղափարապաշտութեամբ: Հոգևոր Հոռոմը քրիստոնէութեան տիեզերական ըմբռնումով պահպանն է յաւիտենական ճշմարտութիւններու, ուսուցիչը՝ յայտնուած կրօնին: Աշխարհիկ Հոռոմը տիեզերական հոլովոյթի մը ջատագոյն է: Մին կ'ընդունի որ կրօնը ճշմարտութիւնն իսկ է, միւսը կը ժխտէ անոր ճշմարիտ ըլլալը, բայց կ'ընդունի անհրաժեշտութիւնը, որովհետև օգտակար է պետութեան վախճանականութեան: Մէկուն համար պետութիւնը քաղաքական հաստատութիւն մըն է, որ ենթարկուած ըլլալու է Եկեղեցիին, միւսին համար պետութիւնն է գերագոյն հաստատութիւնը, և Եկեղեցին ենթարկուելու է պետութեան: Ուրիմն աշխարհիկ Հոռոմի համար հեթանոս պետապաշտութիւնն է որ կը վերակենդանանայ: Հոգևոր Հոռոմի համար անհատն ու ընտանիքը բնական իրաւունք ունին ազատօրէն մասնակցելու պետութեան գործերուն: Աշխարհիկ Հոռոմը կը ժխտէ ընտանիքին ալ, անհատին ալ իրաւունքները: Ազատութիւնը պետութեան մէկ շնորհն է: Ամէն բան պետութեան մէջ, ոչ մէկ բան պետութենէն դուրս: Հետևաբար պետութեան կը պատկանի անհատին դատաւարակութիւնը, օրրանէն մինչև մահ: Աշխարհիկ Հոռոմի համեմատ, Եկեղեցին կրօնական արտաքին ձևերը կիրարկելու է միայն, մկրտելու, հաղորդելու, պսակելու և թաղելու:

Դարձեալ աշխարհիկ Հոռոմի համար Պետութիւն և Ազգ նոյնութիւններ են տարբեր անուանակոչութեամբ: Պետութեան իրաւունքն ըլլալ կը նշանակէ նոյնանալ ազգին հետ, պաշտամունքն ունենալ Պետութիւն-Ազգին, դաւանիլ ամբողջական ազգայնականութիւնը: Ազգն ամէն բանէ վեր:

* * *

Ռոմանիկ ըսելով ընդհանրապէս կը հասկցուի զրական շարժում մը որ սկսաւ Հիւկոյի օկրոմուելս գործին յառաջարկումով, թէև աղբիւրը աւելի հեռուն է, Շտաուրիանի գործերուն մէջ կամ աւելի ճիշդ Ռուսոյի *Rêverie d'un promeneur solitaire* գործին մէջ: Ռոմանիկ զպրոցը կը պաշտպանէր երեւակայութեան և զգայնութեան իրաւունքները բանականութեան և անանձնականութեան դէմ:

Աւելի լայն առումով ռոմանիկ բառը կը յատկանշէ բարդ շարժում մը, որ դասականութեան դէմ ըմբոստութիւն մըն էր, նոր ըմբռնում մը կեանքի, աշխարհի, ընկերութեան, գիտութեան և արուեստի՝ որ սկսաւ ԺՉ. դարու վերջին կիսուն:

Հնութեան մէջ յոյն մտածեց և Հոռոմայեցին իրականացուց ընկերային կեանքի բացարձակ ըմբռնում մը: Հոռոմական իրաւարանութիւնը արդարութեան զաղափարին յաւերժական և տիեզերական պատկերն էր Հոռոմայեցիին համար: Ընկերային այդ կազմը ընդհանրացաւ միջին դարուն: Համայնքները որդեգրեցին Յուլիոսական Բաղաքին համայնքային կազմակերպութիւնը: Ամէն քաղաքի մէջ պիտի ապրի Հոռոմի հոգին, ամէն կազմակերպութեան մէջ Բաղաքին կազմակերպութեան կորիզը:

Յոյն միտքը ջանաց լուծել լինելութեան, ըլլալու մեծ գաղտնիքը: Ընչպէս աշխարհ միակ զոյացութեան մը արտայայտութիւնն էր և միանգամայն յաւիտենապէս փոփոխական: Ընչպէս կարելի էր միութեան վերածել բազմադիմութիւնը: Եւ ահա՝ իդէալիստ հոսանքը եղէականներուն, նիւթապաշտ հոսանքը եպիկուրեաններուն, չափազիտական հոսանքը պլուրազորեաններու: Այս հոսանքները կը հասնին սոփիստներու յարաբերականութեան, որուն համեմատ՝ մարդն ամէն բանի չափը նկատելով, պիտի փնտռեն ճշմարտութեան, արդարութեան, բարոյականի դատանիները:

Սովորատ հակադէմոկրատիկ սոփիստներուն՝ ճշմարտութեան դատանիքը կը գտնէ վարմունքին մէջ, այսպէս կը կանխէ կանտը քսաներկու դար: Պղատոնի համար միաւոյ

րիչ սկզբունքն է զաղափարը, որ կը բնորոշէ իրերը, կը կազմակերպէ մարդոց յարաբերութիւնները: Հետեւեալը ընկերութիւնը երեւութական է, յարաբերական է, անկատար է: Իրականը, բացարձակը, կատարեալը Գաղափարն է: Արիստոտէլ աւելի թանձրացեալ պարունակութիւն մը պիտի տայ Պղատոնի մտածումին, պիտի կառուցանէ իրական Հոնրապետութիւն մը: Բայց արդէն Յունաստան ջրառուած էր: Հոռմը պիտի գայ իրականացնելու յոյն մտածումը:

Եկեղեցին իւրացուց ու նորոգեց յոյն-հռոմէական մտածումները: Հռոմէն առաւ կազմակերպութիւնը. Պղատոնի և Արիստոտէլի տեսութիւններն ալ յարմարեցուց հոգեկան նոր պահանջներուն: Արիստոտէլ կ'ապրի Եկեղեցւոյ Հայրերու զործերուն մէջ: Եկեղեցիին համեմատ իղէ՞ալ ընկերութիւնը քրիստոնէայ ընկերութիւնն է, որ կ'իրականացնէ Աւետարանի սկզբունքները:

Քրիստոնէայ ընկերութիւնը վերանորոգելի սկզբունքներ ունէր: Եղբայրութեան բարոյական սկզբունքը, որ թէ և սոցիոկիան բարոյականի մէջ կար, բայց պաղ էր, սահմանափակ և ազնուապետական, մտաւորականներու միայն յատուկ. մինչդեռ քրիստոնէական զգացումը ջերմ էր և ժողովրդական: Քրիստոնէութիւնը որոշակի կը բացատրէր բնութիւնն ու հոգին, մէկը նիւթական, միւսը աստուածային:

Բացատրելու համար այս սկզբունքները Եկեղեցին զործածեց խորհրդանշաններ, որոնք մթապնայնի դասական մտածումը: Եկեղեցին իրրե միակ ուսուցանողը ճշմարտութեան՝ ստացաւ հեղինակութեան իրաւունքը, և Արիստոտէլի, Եկեղեցական Հայրերու հեղինակութիւնը հասցուց ամենաբարձր արտայայտութեան՝ անվիճելիութեան:

Վերածնունդը վերադարձ մը եղաւ դասական մտածումին: Հայրերու հեղինակութիւնը վիճելի դարձաւ, բնագիւղները փնտռուեցան՝ անոնց մեկնութիւնները ճշդելու համար: Հետզհետէ յարութիւն առին հինները և խօսեցան կենդանիներուն: Մարդկային միտքը նոր թռիչք մը առաւ, ձերբազատուեցաւ Եկեղեցիի ուսուցման նեղ շրջանակէն: Ամայութեան մէջ Բակոնի մը ձայնը արձագանգեց, որ կը ժըխ-

տէր Արիստոտէլի հեղինակութիւնը: Դանտէն իսկ, աստուածայինն Դանտէն, հեթանոս վիրավորութեամբ կ'ընտրէր իրրե մտաւորական ռահվիրան Դոմիսէն Արայուքիւն: Թէ և աստուածաբանական լոյսը կը ստանար մեծ եկեղեցականէ մը՝ Աքսելինացիէն:

Շարժումը պիտի ծաւալի հեղուհեղ պիտի յանգի Կոմպանելլայի, Բակոնի և Դեկարտի: Այս վերջինը երկու սկզբունքներ պիտի հաստատէ — բանականութեան գերագահութիւնը և բնութեան օրէնքներուն անյղիւթութիւնը: Դեկարտի վարդապետութիւնը յարաբերական էր, որովհետեւ բանականութեան գերագահութիւնը ընդունելով՝ կ'ընդունէր անհատին գերագահութիւնը, հետեւեալ ճշմարտութեան անձնական, յարաբերական ըլլալը: Ամէն մարդ իր ճշմարտութիւնը կ'ունենար, ուստի սոփիստ Պրոտագորաս կը վերականգանանար սորվեցնելու համար թէ մարդն է ամէն բանի չափը: Դեկարտէն կը սկսի «Հիներու և նորերու պայքարը»: Բուռլոյ դասականութեան ջերմ պաշտպանն է, Զոնտընէլ, գեկարտեան մը, տարրերութիւն չի գտներ հիներու և նորերու արուեստին մէջ, որովհետեւ ամենուն ալ ուղեղները նոյն են:

Դասականութեան դէմ պայքարը, անհատական մեթոտը ամէն բան քննելու և առնելու, հետեւեալ ժխտող ամէն հեղինակութեան, կը յաղթանակէ մարդուն իրաւունքներով: Ուղեղներու հաւասարութիւնը կը պարտադրէ իրաւունքներու նոյնութիւնը: Այսպէս քաղաքական մարդի մէջ ռոմանտիսմը կը յանգի ազգայնական շարժումներու և կը փոխէ Եւրոպայի քարտէսը:

Ռուսոյ կատարեալ մարդը երեւոյցեց ընկերութեանէն դուրս: Ուրիշ Դիդլոնէսներ չկարենալով գտնել փնտռուած մարդը՝ պիտի մարեն լոյսերնին: «Դարուն ցաւը» սոփորական պիտի ըլլայ ռոմանտիկներու մօտ: Վերթեր անձնասպան կ'ըլլայ. Յակոբ Օրթիս կը նմանի Վերթերին. Շարլոտ Սթիվելից ամուսնին մէջ տիպար մարդը չգտնելուն՝ վերջ կուտայ կեանքին, և իր ինքնասպանութեամբ կ'ուզէ արթնցնել անոր խիղճը:

Ուրիշներ Ամիէլի նման պիտի ինքնամփոփուն, պիտի վերլուծեն իրենց եւր: Պիտի գան ուրիշներ ալ, ընկերվարականները, որոնք կատարեալ ընկերութեան մը

հեռանկարը պիտի գծեն: Սէն Սիմոն, Ռոբերտ Օվէն, Մարկս կը ներշնչուին Արևելին Քաղաքը, Դաշն Ընկերային և Ճառ անհատասարտեան վրայ գործերէն:

Հակադդեցութիւնը չ'ուշանար: Նոր բժիշկներ կուգան, նոր դարմաններ առաջարկելու. վերադառնալու է դասական տիպարին. Նիշէ, Դ'Անուենցիոյ և իրենց գործադիր աշակերտը Մոստոլինի:

Նիշէ կը հակադդէ՝ ոտմանտիսմի հակադրելով հեղին ըմբռնումը, որուն առողջ կեանքը ապրելու իրաւունքը կ'առնէ ապրելու ուրախութենէն: Ապրիլ կը նշանակէ ծաւալիլ. այսպէս կը պարտադրէ անհատականութիւնը: Գերմարդուն մէջ պիտի իրականանայ կեանքի հիմնական օրէնքը՝ կայսերականութիւնը:

Դ'Անուենցիոյ կը հակադդէ նոյնպէս ոտմանտիկ ըմբռնումին դէմ: Մարդը կ'ապրի մտածումի և գործի լիութեանը մէջ, որ կը միացնէ ուժն ու իմաստութիւնը: Բայց այս ալ Նիշէի բացործակ մարդն է տակաւին, որ կեանքին տէրն է, որ կը յաղթանակէ ցաւին և բարձր է ճակատագրէն, հետեւաբար անհատական է:

Մոստոլինի կ'իւրացնէ երկուքին ալ ըմբռնումները և կը հակադդէ կեանքի ռամկավար ըմբռնումին դէմ, կը ձգտի հաստատել, ոչ թէ անհատական՝ այլ ազգային կայսերականութիւն մը: Աշխարհիկ Հոռմը Ֆաշիսմով կը վերադառնայ հեթանոս Հոռմի: Հոռմէական օգտապաշտութիւնը ընդհանուր էր, Ֆաշիսմով կը դառնայ ազգային: Ազգը ընկերային բացարձակն է:

Ֆաշիսմը կ'ընդունի որ պետութիւնը բարոյական անձնաւորութիւն մըն է, որ կը պարտադրէ իր բարոյականը ընկերութեան, և ոչ թէ ընկերութենէն կը ստանայ իր բարոյականը: Հետեւաբար պետութիւնը ընկերութենէն առաջ է, իր կամքը կ'արտայայտուի ընկերային իրողութիւններով, որոնցմէ սակայն չի ծագիր:

Action Française-ի հրատարակիչները, որոնք նոյնպէս դատապարտուեցան Հոռմէն, կը ջատագովեն կաթոլիկութիւնը, ոչ թէ որովհետեւ ճշմարտութիւնն է, այլ որովհետեւ օգտակար է: Մոռաս և Ֆաշիստներ հեթանոս Հոռմը կը գերադասեն երուսաղէմէն:

Եկեղեցիին համար քաղաքականութիւն

նը ենթարկուած ըլլալու է բարոյականին, Ֆաշիսմի համար քաղաքականութիւնն է որ բարոյականը կը յօրինէ և կը պարտադրէ: Մոռաս կը գրէ. *Politique d'abord*:

Աշխարհիկ Հոռմը կը դաւանի թէ ճշմարտութիւնը վերանցական չէ, մարդը մտքէն դուրս ոչ մէկ իրականութեան կրնայ հասնիլ, ոչ ալ ընդունիլ որ տիեզերքէն դուրս Աստուած մը կայ որ օրէնքներ դրած ըլլայ աշխարհը զեկամարելու համար, հետեւաբար կը ժխտէ հոգեւոր Հոռմի հաւատքը:

Բոլոնիայի Համալսարանին Ֆաշիստ իրաւաբանութեան ուսուցիչ Սաիդաու կ'ըսէ. «Երկու ըմբռնումներ կան Աստուծոյ մասին, մէկը կայուն (statique), Աստուած է. միւսը՝ ուժական (dynamique), Աստուած կ'ըլլայ: Ֆաշիստը կը նախընտրէ այս ուժականութիւնը, որով մարդը կը նոյնանայ Աստուծոյ հետ, որով մարդուն միտքը կը դառնայ անկախ ու ինքնավար:

Բացայայտ է որ Եկեղեցին կը մերժէ նման հերետիկոս ասութիւն մը, արարիչի և արարածի մտքերու նոյնութիւնը:

Ֆաշիստ ըմբռնումով պետութիւնը անձնաւորումն է ուզին, որ անհատին նման երբեք նման չէ ինքնիրեն, միշտ կը հոլովի, միշտ կ'ըլլայ: Այս հոլովոյթին արդիւնքն է պայքարը: «Խաղաղութիւնը կայունութիւն է, յաւիտենական հանգիստ է, մահ է», կը գտէ Պրոֆ. Սաիդաու:

Ֆաշիստներու համար կրօնը, լեզուն, երկիրը, ազգը կազմող էական տարրեր չեն. ազգային հանճարն է (ingegno) էական տարրը: Արդ, ասիկա վերացական գաղափար մը կը մնայ եթէ չիրականանայ քաղաքական միակ իրականութեան մէջ, որ պետութիւնն է: Այսպէս Ազգ և Պետութիւն նոյնանալու են:

Ֆաշիստներու համեմատ բարոյականը ապագան իրականացնելուն մէջ է, ոչ թէ օրէնքներու հնազանդութեան մէջ, ինչպէս կ'ընդունի Եկեղեցին: Ապագան իրականացնել կը նշանակէ ծառայել իդէալի մը. այս իդէալը կը նոյնանայ ազգային հանճարին հետ, ուրիմն բարոյական ու ազգ նոյն են: Ո՛րքան հեռու է այս Եկեղեցիի ուսուցումէն:

Անհատը բարոյական էակ մը ըլլալու համար, ոչ թէ ինչպէս կը պատուիրէ Ե-

կեղեցիին, կատարելու է քրիստոնէութեան հրահանգած պատուէրները, այլ նոյնանալու է ազգին հետ: Անհատը ազգէն դուրս գոյութեան իրաւունք չունի: Ազգն ամէն ինչն է, անհատը ոչինչ: Ոչ մէկ ազատութեան իրաւունք ունի: Եթէ կը շարժի ու կը գործէ, այդ ալ Պետութեան պարգեն է: Ազգ ու Պետութիւն նոյն ըլլալով՝ անհատը անոր գերին է: Պետութիւնը ամենահզօր նախախնամութիւնն է անհատին համար: Ֆաշիստը ազգային համաստեղծութիւն մըն է (panthéisme national):

Բոլորովին տարբեր է Եկեղեցիի ըմբռնումը անհատին ու պետութեան փոխադարձ յարաբերութիւններուն մասին: Պետութիւնը մարդկային հաստատութիւն մըն է և ոչ մէկ իրաւունք ունի ժխտելու անհատին ու ընտանիքին բնական իրաւունքը: Եկեղեցին կը յարգէ զայն, բայց իր իրաւունքն է ուսուցանել ճշմարտութիւնը: Պետութենէն վեր կայ Եկեղեցին, հոգեւոր բնակավայրը անհատին, որուն Պետը ճշմարտութիւնն իսկ է:

Ֆաշիստը կը հրաւիրուի երզում ընելու աստուած-պետութեան վրայ: Եկեղեցին չի կրնար թոյլատրել հաւատացեալին աստուածացած պետութեան մը ծառայելու պարտքն ընդունելը: «Ամէն կաթոլիկ խղճին հայրն է Եկեղեցին պետը»։ Ֆաշիստը կը դարձնէ տարազը. «Ամէն ֆաշիստի խղճին տէրն է ֆաշիստի պետը, Դու՛ն»։ Ահա բախումը, որովհետեւ հաւատացեալին խիղճը երկու տէր չի կրնար ունենալ:

Երկու Հոռոմներն ալ հակապատական են քաղաքական իմաստով. հակառակադուրական են. երկուքն ալ կ'ընդունին հեղինակութեան սկզբունքը, նուիրապետութեան գաղափարը: Երկուքն ալ, տարբեր տեսակէտներով, ընդդիմադիրներ են ազատ որոնողութեան: Բայց ատկէ անդին հետզհետէ կը հեռանան իրարմէ:

Մարդը քաղաքացի մըն է Պետութեան մէջ և անդամ մարդկային մեծ ընտանիքին: Ի՞նչ պարտքեր ունի իր պետութեան հանդէպ, ի՞նչ պարտաւորութիւններ մարդկութեան հանդէպ, ի՞նչ պէտք կարելի է հաշտեցնել այս պարտքերն ու պարտաւորութիւնները: Ահա՛ ազգայնական և միջազգայնական հարցը:

Ազգայնականութիւնը կ'ուզէ ապահովել իրերին կարգն ու անդորրութիւնը, հաստատութիւններու պատշաճեցումը պէտքերուն, և իր իրաւունքներու յարգութիւնը ուրիշներէն: Մայրայեղ ազգայնականութիւնը Ֆաշիստին և Մոռաւին՝ կրօն մըն է, որ կը յայտարարէ թէ ազգային շահը ամէն պարտականութիւններուն դատանիէն է, և կը փառաբանէ պատերազմը:

Միջազգայնութիւնը կը ջանայ ջնջել քաղաքական սահմանները, կ'ուզէ հիմնել տիեզերական Եկեղեցի մը, որուն աստուածն է մարդկութիւնը:

Հոգեւոր Հոռոմը կը դատապարտէ մէկը և միւսը: Ընդունելով չափաւոր ազգայնականութիւնը, ազգերու ուրոյն գոյութիւնը, կ'ընդունի նաեւ միջազգայնականութիւն մը հիմնուած բարոյական տեսակէտով մարդկային սեռի միութեան վրայ, տնտեսական տեսակէտով ազգերու փոխադարձ կախումներու վրայ: — «Եկեղեցւոյ խոր յատկանիւնն է — կը գրէ Հայր Դապարելլի կաթոլիկ մեծ իրաւաբանը — եղբայրութեան ոգին, որ սակայն չի ժխտեր ազգերու և հայրենիքներու իրականութիւնները: Այս ոգին միանալու է արդարութեան ոգին: Մարդիկ նոյն պարտքերն ու նոյն իրաւունքներն ունին: Ազգային ու ընկերային տարբերութիւնները մնասելու չեն մեծ սկզբունքին»։

Եւ մեծ սկզբունքը կը ժխտուի հո՛ն ուր չկայ եղբայրութեան ոգին. եղբայրութիւն ազգերու միջև, եղբայրութիւն ազգը կազմող անհատներու մէջ. հո՛ն՝ ուր բռնութիւնը կը տիրէ, հո՛ն՝ ուր ճշմարտութիւն ու արդարութիւն պետական սեփականութիւն կը դառնան և ուր անհատը իր բանականութեանը տէրը չէ՝ ճշմարտութեանը տէրը, խղճին տէրը չէ՝ արդարութիւնը որոշելու, այլ պարտաւորուած է ընդունելու ձեռնած ճշմարտութիւնը, գործադրուած արդարութիւնը, պաշտելու աստուած-Պետութիւնը:

Երկու Հոռոմները կը դաւանին երկու տարբեր կրօններ, և կրօնները չեն կրնար համաձայնիլ. — հակառակ պարագային ժխտած պիտի ըլլան իրենց դաւանանքը — որովհետեւ չկան ճշմարտութիւններ, կայ միակ ճշմարտութիւնը:

Հաղիպ

ԽՈՐԷՆ ԳԱՅԻԿԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻՆ ԵՒ ԸՆՏՐԵԱԼ-ՊԱՏՐԻԱՐԲԸ

Տ. Թորոս Արքեպ. Գուգուկեան հետեւեալ պաշտօնական գրութիւնները ստացած է Մայր Աթոռէն-

Պատճ.Գ

Ամենայն Հայոց
Վեհափառ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՅԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ
ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹԵԱՄԸ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ
ԽՈՐՀՈՐԴ

Թ. 244
11 Օգոստոսի 1931 ամի
Ս. Եղմիածին

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲ
Տ. ԹՈՐԳՈՒ ՍՐԱՍՁԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

Ստացանք Երուսաղէմի Պատրիարքական Տեղապահ Գերաշնորհ Տ. Մեսրոպ Եպիսկոպոս Նշանեանի տարւոյս յուլիս 3 թուակիր Թ. 11085-15 զբողոքներ, որով յայտնել է թէ յունիս 16-ին գումարուած Միաբանական Ընդհանուր Ժողովը՝ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Առաքելական Աթոռի Պատրիարք է ընտրել՝ Ձերդ Ամենապատուութեան:

Ուրախութեամբ տեղեկացանք նաեւ, որ Ձերդ Ամենապատուութեան ընտրութիւնը ընդհանուր կողմից ընդունուել է որդունուել է բերկրութեամբ:

Գերազայն Հոգեւոր Խորհուրդը՝ ի սրտէ շնորհաւորելով ընտրութիւնը լիայոյս է եւ համոզուած, որ Դուք բոլոր ամենայնի կարողութեամբ հայ ժողովրդի, մեր եւ Ձեր ընտրողների յայտն ու բաղձանքները՝ Ձեր բոլոր ջանքերն ու օգտակար գործունէութիւնը նուիրաբերելով Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Ուխտի բարոյական եւ նիւթական բարգաւաճման:

Գերազայն Հոգեւոր Խորհուրդը համոզուած է նաեւ, որ Ձերդ Ամենապատուութեան հոգեւորութեան գլխաւոր առարկան կը լինի վանքի տնտեսական ծանր կացութիւնը եւ որ ջանք չէք խնայելու Ս. Յակոբեանց Ուխտը ազատելու ծանր պարտքի լծից:

Գերազայն Հոգեւոր Խորհուրդը մաղթում է Ձերդ Ամենապատուութեան առողջութիւն, ոյժ եւ կարողութիւն եւ գործունէութեան կատարեալ յաջողութիւն ի փառս Հայ Եկեղեցւոյ եւ ի պայմանութիւն Ուխտի:

Եղբայրական սիրոյ ողջոյններով եւ յարգանք խորին հաւատանքով

Տեղակալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ
Նախագահող Գերազայն Հոգեւոր Խորհրդի:
Խ. Աղօթակից՝

(ստորագրութիւն)

ԽՈՐՀՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Քաղաքի զար. Կ. ՔՈՅՄԱՆԱՆ

Պատճ.Գ

Ամենայն Հայոց
Վեհափառ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՏԵՂԱԿԱԼ
ՅԵՎ
ՆԱԽԱԳԱՀՈՒ
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ
ԽՈՐՀՈՐԴ

12 օգոստ. 1931 ամի
Թ. 250

Ս. Եղմիածին

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲ
ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒ

Տ. ԹՈՐԳՈՒ ՍՐԱՍՁԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ

Սիրելի Սրբազան Եղբայր,

Հրճուանք եւ բերկրութեամբ տեղեկացանք Երուսաղէմի Պատրիարքական Տեղապահ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի տարւոյս յուլիս 3 թուակիր Թ. 11085-15 զբողոքներ, որ յունիս 16-ին գումարուած Ս. Յակոբեանց վանքի միաբանական ընդհանուր ժողովը ընտրել է Ձեզ Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռի Պատրիարք:

Ուրախ ենք եւ մխիթարուած, որ Երուսաղէմի պատկառելի միաբանութիւնը գիտակցական ընտրութեամբ Ձեզ է հրաւիրել բազմելու Պատրիարքական Աթոռի վրայ, խորապէս համոզուած, որ յանձին Ձեր՝ վարատեալները գտնուած են որոշում: հոգիւ, որոշեալները՝ բարեխնամ հայր եւ այրիացեալ Աթոռը՝ արժանեւորի Գահակալ:

Անշուշտ այս անգամուան Պատրիարքական ընտրութիւնը, ըստ ձեռի սահմանափակ էր, պակասում էր ազգի ծայրը, ազգային երեսփոխանական պատկառելի ժողովի մասնակցութիւնը եւ որոշում: Հանգամանքների եւ ստեղծուած պայմանների հետեւանքով միաբանութիւնն է միայն, որ խրովի կատարել է ընտրութիւնը, սակայն նոյն միաբանութիւնը հեռատեսութիւն է ունեցել խորապէս գիտակցելու այդ հանգամանքը եւ իւր բուռնութեամբ ընտրել է այնպիսի մէկի վրայ, որին անպայմանօրէն միաձայնութեամբ կ'ընտրէր ազգի ընտրեալ ներկայացուցչներից կազմուած հեղինակաւոր Ազգային-Եկեղեցական ժողովը:

Դուք ակնեւ եւ անհերքելի ապացոյցն է, որ այսօր բոլոր մեր հոգեւոր ներկայացուցիչները, ազգային հաստատութիւնները, ազգային-եկեղեցական կազմակերպութիւնները եւ հասարակական, գրական-գիտական գործիչները բերկրութեամբ են լսում եւ ողջունում Ձերդ Ամենապատուութեան ընտրութիւնը, խորապէս համոզուած, որ Հայ Եկեղեցու լաւագոյն ներկայացուցիչն է կոչուած բազմելու Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռի վրայ:

Եղբայրական սիրոյ ջերմ զգացումներով շնորհաւորում ենք Ձերդ Ամենապատուութեան ընտրութիւնը, ի սրտէ մաղթելով ոյժ, կարողութիւն եւ առողջութիւն:

Համոզուած ենք Ամենապատու Սրբազան Եղբայր, որ Ձեր զխաւարութեամբ եւ հմուտ ղեկավարութեամբ կը ծաղկի եւ կը բարգաւաճի Երուսաղէմի նուիրական սրբավայրը թէ բարոյապէս եւ թէ նիւթապէս եւ կը զարգանան եւ կ'արդիւնաւորուին

2եր սիրելի ուսուցիչ՝ Երջանկայիշատակ Տ. Եղիշէ Պատրիարք Դուքանի խնամով եւ ջանքերով հիմնուած կուտուր-կրթական հաստատութիւնները:

Դիտենք եւ գգում ենք խորապէս, որ Երուսղէմի վանքին տնտեսական վիճակը եւ տարիներէ ընթացքում բարդուած ծանր պարտքերը 2երդ Ամենապատուութեան մտահոգութիւն կը պատճառեն, սակայն համոզուած ենք, որ Դուք ամեն հնարաւորը գործ կը դնէք պարտքերի ծանր լծից ազատելու շանապարհը գտնելու տնտեսական առողջ եւ մշակուած ծրագրով եւ քաղաքականութեամբ:

Միտնաւէջ Մայր Տաճարից կըրայրական սիրոյ ողջոյններ ենք յղում Ձեզ, Ամենապատուելի Սիրելի օծակից Եղբայր, մաղթելով, որ Ամենասուրբ Հոգին Աստուծոյ զօրավիգ լինի Ձեզ՝ իմաստուն պաշտօնաւարութեամբ արդարացնելու բոլորիս յոյսերն ու քաղցանքները ի բարեգարգութիւն Նուիրական Սրբազայրից, ի բարձրացումն հեղինակութեան Ս. Աթոռից եւ ի միտքարութիւն լրութեան ազգիս:

Եղբայրական սիրոյ ողջոյններով

Խ. Աշոթակից՝

(ստորագրութիւն)

ԽՈՐԷՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Տեղակալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի

ՍՐԸ ՀԵՐԲԵՐՏ ՍԱՄՈՒԷԼԻ ՆԱՄԱԿԸ

Պաղեստինի նախկին Բաւր Կոմիտէ Ն. Վ. Սըր Հերբերտ Սամուէլի Անգլիական նոր դպիւնին մէջ Նեբին Գործոց Նախարար անուանուելուն առթիւ՝ Ս. Արքուդոյ Պատրիարքական Տեղապան Սրբազանին կողմանէ շնորհակտական նամակ մը ուղղուած էր Նորին Վսեմութեան, որմէ հետեւեալ նամակն ստացուած է՝ ի պատասխան:—

Լոնտոն, 8 սեպտեմբեր 1931

Նորին Սրբազնութիւն

Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԵԱՆԵԱՆ

Պատրիարքարան Հայոց
ԵՐՈՒՍԱԴԼԻ

Մեծապէս ազնիւ զտնուած էք յանուն Հայոց Պատրիարքարանին ուղղելով ինձ 2եր գրութիւնը Ներքին Գործոց Նախարար Նշանակուելու առթիւ:

Խորապէս կը գնահատեմ 2եր շնորհակտական խօսքերը եւ այն ազնիւ ակնարկութիւնները զորս ըրած էք Պաղեստինի իմ գործունէութեան մասին: Զնորհապարտ եմ այն բարի արտայայտութեանց համար, որոնցմով կը մաղթէք յաջողութեամբ ի զլուխ հանել այն զիտարին գործերը որք ծանրաբեռնած են ներկայ Կառավարութիւնը:

2երդ անկեղծօրէն

(ստորագրութիւն)

ՀԵՐԲԵՐՏ ՍԱՄՈՒԷԼ

ԵԿԵՂԵՅԻԼԻ ԵՒ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՌՈՒԹԻՒՆ

Ամմանի ազգայիններէն կիւրիցի Մեծայարգ Տ. Սերոբ Անքիմանեան, տեղւոյն լաւազոյն մէկ բաղամասին մէջ գէտին մը գնած ու բարեխաբար նուիր-

ում է Ազգին, յառաջիկային տղտեղ եկեղեցի եւ վարժարան կառուցելու նպատակաւ:

Նուիրատ Տիար Սերոբ Անքիմանեան այն գէտին կալուածազոյն ալ հանել տուած է յանուն Երուսղէմի Հայոց Պատրիարքութեան, եւ յանձնած է Ս. Արքուդոյ:

Տնօրէն Ժողովոյ մէջ մեծ զոհուակութեամբ արձանագրուեցաւ այն ինքնաշոյտար նուիրատութիւնը, եւ Գեւազնօր Պատր. Տեղապան Սրբազանին կողմէ Օրհնութեան եւ զոհուակութեան զի մը ուղղուեցաւ նուիրատ բարեւէր ազգայինին:

Տեղւոյն վրայ եւ այլուր հանգանակութեան ալ ձեռնարկուած է Ս. Հեռակապակցի տեսչի Տ. Յովն. Վարդապետի կողմէ՝ նուիրուած գէտին վրայ շէնքի մը կառուցման համար:

Ուրախակի է արդարեւ որ Ամմանի հայ-Բիւսանեաներն ալ, որ պարբերական այցելութիւններով անշտով տան մը մէջ միայն հոգեւոր պատշաճութիւններ կրցային վայելել, պիտի այտուենեւ ունենան իրենց շէնքի՝ իրենց սեպական տան մէջ զԱստուած փառաբանելու համար:

ՆՈՒԷՐ ԺԱՌ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ

Ս. Արքուդոյ վաստակաւոր ծերունի մայրապետներէն Պրուսացի Պաշտա Մագաստարեան, վարժարանի կրթական գործին ստանալու նպատակաւ, պատկերախաղի վոք լուստարակ մը նուիրեց մօտաւորապէս 25 տրեղին արժողութեամբ, հանգուցեալ իւր եղբոր հոգւոյն ի յիշատակ:

Տեսչութիւնը մասնաւոր զիրով մը շնորհակտութիւն յայտնեց Պաշտա Մայրապետին այս նուիրատութեան համար որ վարժարանի դաստիարակչական եւ ուսումնական գործին նպաստ մը բերելու պիտի ծառայէ:

ԲԱՐԵՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ՅԻՇԱՍԱԿԸ

Խաչկերացի տօնին առթիւ սովորական հանդիսութիւններ տեղի ունեցան Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ: Պատարագեց եւ Բարդեջ Տ. Սմբատ Սրբ. Եպս. Գաղակէն, բնաբան ունեցաւ թ. Տիմ. ԲՅՆՐ. «Երէ մարտիկ ո՞ր իցէ, ոչ պատանի, երբ ոչ բոս օրինին մարտիկ»: Դանձաւաւով այն կէտին վրայ՝ թէ Բիւսանցին պատկը եւ յարգութիւնն է Խաչը:

Երեկոյեան տեղի ունեցաւ Խաչկերացի անդառնանի սրայոյզ արարողութիւնը՝ դարձեալ Սմբատ Սրբազանին նախապատուութեամբ:

Խաչկերացի Ս. Յակոբի մէջ Մեկոնեան հարազատներու յիշատակի օրն է:

Պատարագիչ Սրբազանը իւր Բարդեջ մէջ մասնաւորապէս յիշատակեց Մեկոնեան բարեբաւութիւնը, օրհնեց յիշատակը Տր. Գրիգոր Մեկոնեանին եւ բարեմաղթական աղօթքներ քուս Մեծ. Տր. Կարապետ Մեկոնեանին համար:

Պատարագէն ետ մասնաւոր հոգեմեղիս ալ կատարուեցաւ Մեկոնեան նկնցեալներու հոգիներուն համար: Երեկոյին՝ դարձեալ՝ միաբանական սեղանին շուրջ մասնաւորապէս յիշատակուեցան Մեկոնեան, եւ աղօթքներ կատարուեցան:

Օրհնելի՛ Ս. Արքուդոյ բարեբաւներուն յիշատակը:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

✽ Թիւրքիոյ Հանրապետութեան Իրաւադէմի նոր ընդհ. Հիւպատոս Բուժէնի Պէյ, սեպտ. 25-ին պատ-
րիարարանս այցելեց եւ դահլիճին մէջ ընդունուեցաւ
Պատր. Տեղապան Սրբազանի, Գեր. Տ. Սմբատ Սրբ-
ազանի եւ Հոգ. Տ. Կիւրեղ վարդապետի կողմէ:

Սեպտ. 28-ին փոխադարձ այցելութիւն մը տուեցաւ
Հիւպատոսին:

✽ Եզդիսոսի շոգեկառքին կցուած յասուկ Սալոմ-
Ալաշէնով Իրաւադէմ ժամանեց սեպտ. 26-ին Նորին

Վեհափառութիւն Իրաքի ՅէճՅԱՒԼ Թագաւորը
եւ կայարանին մէջ զինուորական պատիւներով եւ մեծ
շուքով ընդունուեցաւ Պաղեստինի Բարձր Կոմիտեաւ-
րեան եւ Կառավարութեան պատշոնաւորներուն կողմէ:

Սոյն ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ս. Աթո-
ռոյս Պատր. Տեղապան Սրբազանը, հետեւ ունենալով
Հոգ. Տ. Կիւրեղ վարդապետը: Կայարանի մէջ ներկայ
գտնուող պատշոնական անձնաւորութիւնք Բարձր Կոմի-
տեան փոխանորդին կողմէ ներկայացուեցան Նո-
րին Վեհափառութեան:

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

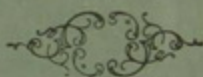
ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆՑ

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ա Յ Ր Ի Վ Ա Ն Ե Ց Ի

ՆՈՐԱԳԻՏ ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

Ե Ր Կ Ե Ր

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

1931

ՍԻՈՆ-ի էջերով եւ ծաւալով՝ հետաքրքրական գործ մը: Երես 23,
Գին ՄԷԿ շիլին կամ 25 սենս:

ՍԻՈՆԻ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՈՅ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

ի գիտութիւն կը ծանուցանենք թէ

ՄԵՇ. ՏՐ. ՄԵԼԳՈՆ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

Աղեքանդրիոյ մէջ ՍԻՈՆԻ Գործակալ նշանակուած է:

Տր. Մելգոն Գասպարեանի հասցէն է: —

9/0 Credit Lyonnais

ALEXANDRIE.

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳԻՐԳԵՐ

ՊԱՏԱՆԻՒՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Հասցեն՝ քիւ 10, 11, 12. Թարգմանութեամբ Լ. Պ. Դաշեմեարեանի
Հrs. Հաւցէ՝ Sahag-Mesrob, 25, Chareh Tewfik, CAIRO, Egypt.

35. ՄԱՐԴԻԿ ԻՆՉՈՐՎ ԿՍՊՐԻՆ (Պատմութեամբ) Լեւոն Տոյսոյի. Երես 32: —
36. ՕԿԻԸՐ. (Յրանաական Աւանդակ, պատկերազարդ). Երես 27: — 37. ԴԷՍԷՈՍ
ԵՒ ԼԱՐԻՐԻՆԹՈՍԻ ՎԻՇԱՊԸ. Երես 24:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՑ

ՄԿՐՏԻՋ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

1931

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ԾԱԿՈՐԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՎԷՐ

Նուադեմի մէջ Հայոց անցեալին փառքերովը հետաքրքրուող անձերու կողմէ գնահատանքով կարգացուած յօդուածներու ՍԻՈՆ-էն արտաստուած առանձինն հրատարակութիւնն է այս գիրքը, բազմաթիւ նոր յօդուածներու յաւելումով, եւ տպուածներու ալ վերաշին սրբագրութեամբ:

Կը պարունակէ 480 երեսներ, ի՞նչ երես ներածութեամբ մը, ուր Սրբազան հեղինակը տեսութիւն մը կ'ընէ Նուադեմի մէջ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անցեալ պատմութեան վրայ:

Է դարուն Անաստա Վրդ. 72 հայկական վանքեր կը յիշէ Նուադեմի մէջ: Դեր. Մկրտիչ Սրբազան այդ վանքերէն շատերու մասին հետաքրքրական տեղեկութիւններ տուած է բառասուն ընդարձակ յօդուածներու մէջ, արդիւնք անխոնջ պրպտումներու:

Դիւրին ետեւ կայ յատուկ անուանց ցուցակը, 28 մանրաստ էջերու մէջ, որ մեծ սասար մըն է գիրքին գործածութեան:

Հիւ. Սկեդեղայ եւ Ազգին պատմութիւնը սիրողներ օրինակ մ'ունենալու են այս գիրքէն: Դին՝ 3 անգլ շիլին կամ 75 ամեր. սենս: